

Az értékarányosság kérdése a római adásvétel irodalmi és jogi forrásaiban

jelige: hullám

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
I. Az értékarányosság kérdése az irodalmi forrásokban	5
1. Bevezető gondolatok	5
2. Az értékarányosság kérdése Plautus és Terentius komédiáiban	6
2. 1. Plautus: <i>Mostellaria</i>	6
2. 2. Terentius: <i>Phormio</i>	7
3. Az értékarányosság kérdésköre Cicero műveiben	9
3. 1. <i>De officiis</i>	10
3. 1. 1. A rodoszi gabonavétel	11
3. 1. 2. Egy földterület vétele	13
3. 1. 3. Egy telek eladó által kijelölt áron felüli vétele	17
3. 2. <i>De re publica</i>	18
4. Összegzés	20
II. Az értékarányosság kérdése a jogi forrásokban	21
1. Bevezető gondolatok	21
2. Az értékarányosság kérdése a klasszikus kori jogi forrásokban	21
2. 1. <i>Circumscriptio</i>	21
2. 2. <i>Verum pretium</i>	26
3. A szabad árképzés császári rescriptumok útján történő korlátozása	28
3. 1. <i>Laesio enormis</i>	29
3. 2. <i>Edictum de pretiis rerum venalium</i>	34
4. Összegzés	35
Zárókövetkeztetések	37
Szakirodalmi rövidítések	39
Forrásmutató	40
Felhasznált irodalom	42

Bevezetés

A dolgozat célja az értékarányosság, illetve ezzel összefüggésben a *circumscriptio* és a *laesio enormis* vizsgálata. Az értékegyenlőséggel kapcsolatban az igazságos ár kérdése is felvetődik. A *pretium* témakörét érintő művek többsége azonban leginkább az értékarányosság és igazságos ár morálfilozófiai problémáját,¹ és ezzel kapcsolatban a *laesio enormis* antik szabályával,² valamint annak továbbélésével összefüggő kérdéseket elemzi. A jogi források mellett számos irodalmi mű is foglalkozik ezzel a témával, melyekből fontos jogi következtetéseket lehet levonni, ezért indokoltnak látszik ezek vizsgálata is.

A római jogi forrásokban nem található meg az igazságos ár fogalma, csupán Diocletianus és Maximianus császárok 285-ben keletkezett *constitutióját* említhetjük kivételként. A *iustum pretium* fogalma csak a középkorban jelent meg, ezért a római jogi szakirodalom a téma kapcsán döntően csupán ennek továbbélésével foglalkozik. Az „igazságos ár”, „valódi érték”, „méltányos becslés” *terminus technikusokra* hosszú létezésük alatt számos definíciót állítottak fel, de ezek majd csak a középkorban nyernek speciális értelmezést. Ekkor fogalmazódott meg ugyanis kánonjogi hatásra az igazságos ár kívánalma.

¹ Ld. pl.: J. W. BALDWIN: *The Medieval Theories of the Just Price. Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries* (Philadelphia 1959), 18. o., A. WACKE: *Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List*, ZSS 94 (1977), 185-246. o.

² Vö. E. Z. VON LINGENTHAL: *Zur Lehre von der laesio enormis*, ZSS 4 (1883), 49-60. o., S. BRASSLOFF: *Zur Lehre von der laesio enormis im byzantinischen Recht*, ZfVgIRW 28 (1912), 261-272. o., H. SCHEUER: *Die laesio enormis im römischen und im modernen Recht*, ZfVgIRW 47 (1933) 77-117. o., K. HACKL: *Zu den Wurzeln der Anfechtung wegen laesio enormis*, ZSS 98 (1981), 147-161. o., K. VISKY: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen* (Budapest 1983), 24-66. o., H. T. KLAMI: *Laesio enormis in Roman law?*, Labeo 33 (1987), 48-63. o., Uő: *Roman law and Hardship. Law and the Socio-Economic Crisis in the Later Roman Empire*, Oikeustiede-Jurisprudentia XX (1987), 156-181. o., A. J. B. SIRKS: *Diocletian's Option for the Buyer in Case of Rescission of a Sale, A Reply to Klami*, TR 60 (1992), 39-47. o., Uő: *Laesio enormis und die Auflösung fiskalischer Verkäufe*, ZSS 112 (1995), 411-422. o., PÓKECZ KOVÁCS A.: *A laesio enormis és továbbélése a modern polgári törvénykönyvekben*, JK 5 (2000), 177-185. o. M. PENNITZ: *Zur Anfechtung wegen laesio enormis im römischen Recht*, in: *Iurisprudentia universalis-Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 70. Geburtstag*, hg. M. Schermaier-M. Rainer-L. Winkel (Köln-Weimar-Wien 2002), 575-591. o., A. J. B. SIRKS: *Laesio enormis again*, RIDA 54 (2007), 461-469. o., R. WESTBROOK: *The Origin of Laesio Enormis*, RIDA 55 (2008), 39-52. o., JUSZTINGER J.: *Észrevételek a felentúli sérelem római jogi forrásaihoz* (CJ. 4. 44. 2, CJ. 4. 44. 8), PhDT 9 (2010), 343-367. o., Uő: *The principle of laesio enormis in sale and purchase contracts in Roman law*, in: *Essays of Faculty of Law University of Pécs, Yearbook of 2011* [SUP 9], szerk.: Balogh Zs. (Pécs 2011), 107-123. o., J. PLATSCHEK: *Bemerkungen zur Datierung der laesio enormis*, ZSS 128 (2011), 406-409. o.

Később ezt az elvet már nem csak az adásvételi szerződésekre, hanem minden visszerhes kötelelemre alkalmazták.³

Dolgozatomban azt kívánom elemezni, hogy az ár-érték viszony mennyire volt releváns, az adásvétel egyenlően kétoldalú kötelmet (*obligatio bilaterales aequales*) létrehozó jellege megkövetelte-e az ár-érték ekvivalanciát? Volt-e valamiféle határa a felek kölcsönös, ügyeskedésektől sem mentes alkufolyamatának?

Mivel az adásvétel során a vételár megállapítását célzó eljárás természetes velejárójának tekintették a *cicumscripti*ót – a másik fél rászedését, becsapását – felmerül a kérdés, hogy ez mennyiben egyeztethető össze az adásvétel felett őrködő *bona fides*szel? Felállítható-e az értékarányosság követelménye az adásvételi szerződésnél? Voltak-e hatósági korlátai az árképzésnek, vagy pedig teljes mértékben szabad alku tárgyát képezte? Az állam megpróbálta-e szabályozni az áru objektív értéke és a vételár közti ekvivalenciát? Milyen hatósági intézkedéseket találunk a vételár „igazságosabbá” tételére?

Az első fejezet az értékarányosság kérdéskörét az irodalmi források vizsgálata alapján vázolja fel. Mindenekelőtt Plautus *Mostellaria* című darabjából mutatja be az adásvételnél a megtévesztést, majd – az *in integrum restitutio*val összefüggésben – Terentius *Phormio* című vígjátékát ismerteti. Ezt követően Cicero *De officiis* (A kötelességekről) című művéből elemez néhány részletet, melyek közül az első a rodoszi gabonavétel, ahol a hasznosság és a tisztesség kerül egymással ellentétbe, és felmerül annak a kérdése is, hogy azok teljes egészében kizárják-e egymást, vagy pedig összhangba hozhatóak-e? Ezután egy földterület vételéről szóló szövegrész kapcsán a *dolus malus* tételét veszi górcső alá; az egyik fél kihasználhatja-e tudását – az áru értékteremtő tényezőire vonatkozóan – a másik féllel szemben? Végül a *De re publica*ban (Az államról) Diogenesnek a *vir bonus*ról alkotott véleményét ismerhetjük meg.

A második fejezet a jogi források alapján tekinti át az értékarányosság kérdéskörét és az igazságos ár tételét, elsőként a klasszikus kori két remekjogász, Paulus és Ulpianus ediktumkommentárjai, majd a posztklasszikus kori császár, Diocletianus két *constitutio*ja segítségével. Paulus a színlelt jogügyletet (adásvételt) vázolja fel, Ulpianus pedig a *donatio* kérdését elemzi az adásvétellel kapcsolatban, a *negotium mixtum cum donatione* jogintézményét is áttekintve. Diocletianus két leiratának tárgya a vételár és az ár-érték viszony, bennük a *laesio ultra dimidium* (középkori elnevezéssel *laesio enormis*) jogintézménye jelenik meg, mely – ahogy látni fogjuk – gyökeresen szakított a korábbi jogelvekkel. Választ kell adni ezért arra a kérdésre is, hogy a jogbiztonság elve

³ Ld. J. W. BALDWIN, id. mű, 8. o., H. KALB: *Laesio enormis im gelehrten Recht – kanonistische Studien zur Läsionanfechtung* (Wien 1992), 308. o.

összeegyeztethető-e a gazdaságilag kiszolgáltatottabb fél érdekében alkalmazható méltányossággal? Ezt követően Diocletianus ármaximáló rendeletét (*Edictum de pretiis rerum venalium*) vizsgálva felvetődik a kérdés, hogy a felek magánautonómiájába történő központi beavatkozás lehet-e korlátlan?

Ulpianus – és majd Justinianus is – két nagy részre osztotta a jogrendszert, köz- és magánjogra. Az adásvételi szerződések és árelméletek a magánjog körében maradtak, bár nem zárták ki teljesen a közjogból. Mindig megvolt a lehetőség, hogy az állam szabályozza a kereskedelmet, és felügyelje az adásvételi szerződések bizonyos aspektusait, bár ez bizonyos korokban nem bírt nagy jelentőséggel. A klasszikus római jog direkt módon nem szabályozta az értékarányosságot, a szolgáltatás egyenértékűségét csupán általában és elvileg követelte meg, azonban a vételár megállapítását a felekre bízta. A posztklasszikus római jog viszont már központilag avatkozott be az árképzésbe.

I. fejezet

Az értékarányosság kérdése az irodalmi forrásokban

1. Bevezető gondolatok

Először az irodalmi forrásokat tekintem át, mert keletkezésük megelőzi a jogi források létrejöttét. Ennek során Plautus, Terentius és Cicero műveiből emelek ki egy-egy részletet, amelyek az értékarányossággal kapcsolatban felmerülő kérdéseket érintik.

Terentius és Plautus jogilag képzetlenek voltak.⁴ Bár műveikkel nem akartak jogi szaktudást közvetíteni, azok jól szemléltetik a jogi állapotok és jogi alaptudás korabeli helyzetét is. Komédiáikban – amelyekben görög tradíciót követtek – bemutatták a kereskedelem lebonyolításához tartozó mindennapi eseteket, melyeket általános jogérzéssel, részben groteszk környezetben oldanak meg.

Írásaiban – Ciceróhoz hasonlóan – kifejezetten sem Terentius, sem Plautus nem említik a *iustum pretium* fogalmát, azokból mégis fontos jogi következtetéseket vonhatunk le.

Cicero kiváló szónok, író és politikus volt, az antik irodalom óriása, azon kevés ókori szerzők közé tartozik, akinek művei nem töredékesek, hanem hiánytalanul maradtak fenn; jelentős államelméleti műve a *De re publica* és kiemelkedő erkölcsstani írása a *De officiis*.

2. Az értékarányosság kérdése Plautus és Terentius komédiáiban

A Kr. e. 3-2. sz. fordulóján alkotó Plautus életéről bizonytalan adatok maradtak csak fenn. A legsikeresebb római komédiaíró volt, ez az elismertség elsősorban stílusának volt köszönhető. Komédiáinak nagy sikere volt életében és halála után is. Huszonegy darab maradt ránk, ezek keletkezési idejét azonban nem ismerjük pontosan.⁵

Terentius Karthágóban született Kr. e. 195-194 vagy Kr. e. 185-184-ben. Lucanus rabszolgájaként került Rómába, ahol felszabadították. Közeli kapcsolatba került P. Cornelius

⁴ Ld. D. R. GÖTTLICHER: *Auf der Suche nach dem gerechten Preis. Vertragsgerechtigkeit und humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts* (Göttingen 2004), 78. o.

⁵ Ld. DÉR K.: *Vidularia. Antik Tanulmányok* 33 (1987-88), 115-128. o., ADAMIK T.: *Római irodalom, A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig* (Pozsony 2009), 99-110. o.

Scipio Aemilianusszal és Gaius Laeliusszal, valamint általuk a görög kultúrával és retorikával is. Megkapta a Sapiens (Bölcs) melléknevet a filozófiában való jártasságáért.⁶

Az alább elemzésre kerülő források egyben azt is megalapozzák, hogy az *in integrum restitutio* mint jogkövetkezmény a Kr. e. 2. sz. elején ismert volt. Az *in integrum restitutio* nál az igazságos ár problematikája különösen lényeges lehet, mert az eredeti állapot helyreállításának kérdése a lehetséges jogkövetkezmény keresése során merül fel, amikor egy nem „kiszámoltan kitalált” vételárat ígérnek. Plautus *Mostellaria* című művében bemutatott esete érdekes. Mialatt itt közvetett következtetésekre vagyunk utalva, Terentius komédiájában, a *Phormiō*ban biztos utalást találunk, amelyből kiindulhatunk, amikor kijelentjük, hogy a Kr. e. 2. században a *praetor urbanus* ediktumában biztos helyet kapott az *in integrum restitutio*.

2. 1. Plautus: *Mostellaria*

Plautus művei mintájául görög komédiák szolgáltak, melyek tartalmát és történetét a római mindennapokra mintázta. Tudatosan változtatta meg a görög szöveget stilisztikailag és tartalmilag is.

Mostellaria /Kísértetek/ című komédiájának a harmadik felvonásában egy ház nagyon alacsony vételár ellenében történő vételéről esik szó.

Plautus: *Mostellaria* III 3 797-802

(Tranio) *orat ut suadem Philolacheti*
ut istas remittat sibi.(Theopropides) *Haud opinor.*
Sibi quisque ruri metit. Si male emptae
forent, nobis istas redhibere haud liceret.
Lucri quidquid est, id domum trahere oportet.
Misericordia se abstinere hominem oportet.

(Tranio) Kéri, hogy vegyem Philolachest rá, hogy most visszaadja.
(Theopropides) De én nem helyeslem.
Aratjuk, amit vetünk. Hogyha nekünk rossz
a vásár, mi sem tudjuk visszacsinálni.
A hasznót, mi jut, meg kell tartanunk mindig.
Az irgalmasságnak nem jut hely ilyenkor.⁷

⁶ Vö. DÉR K.: Plautus világa. (Budapest 1989), 23-27. o., M. VON ALBRECHT: *Geschichte der römischen Literatur I.* (Bern 1992), 173-175. o., ADAMIK T., id. mű, 136-137. o.

⁷ A magyar fordítást ld. DEVECSERI G.: *Plautus vígjátékai II* (Budapest 1977), 155. o.

Egy athéni polgár, Theopropides kereskedés céljából Egyiptomba utazott. Távolléte alatt fia, Philolaches nagy lábon él, és pazarolja az atyai vagyont, amiben segítségére van a szolga, Tranio is, akinek a feladata épp a fiú erkölcsi felügyelete lett volna. Philolaches kölcsönt vesz fel, amit folyamatos mulatozásra költ. Ám váratlanul megérkezik az apja, akinek azt hazudják, hogy nem lépheti át a ház küszöbét, mert megöltek egy embert a korábbi tulajdonos idejében, ezért hét hónapja ott kísértetek vannak. Minderre azért van szükség, hogy az apa ne szerezzen tudomást a házban zajló tivornyázásról. A kitalált történethez az is hozzátartozik, hogy azt állítják, a kölcsönön a szomszéd házat vásárolta meg a fiú. Később Theopropides tudomására jut, hogy nem öltek meg senkit a házban és Simo, a szomszéd sem adta el a házat. Azonban Theopropides ragaszkodik hozzá, hogy az adásvétel létrejött. Csak abban az esetben kerülhetne sor annak felbontására, ha abban mindkét fél egyetértene. A leleményes szolga, Tranio – továbbra is leplezve a hazugságukat – Simo előtt eljátssza Theopropidest. Figyelmezteti Simót a számára előnytelen adásvételre és felszólítja, hogy azt „csinálja vissza”. Ha Philolaches apja, Theopropides ezzel egyetértene, akkor megvalósítható lenne a szerződés felbontása, ő azonban a szerződés fenntartásához ragaszkodik.

Érvelése kora uralkodó jogi álláspontjának felel meg: egy ügyletből hasznot lehet húzni, ahogy az a földművelésben is szokásos volt, aki jól kereskedett, annak megjárt az ügyletből származó nyereség. A mi szemszögünkből az a tény lényeges, hogy a szolgáltatással szemben inadekvát vételár nem lehet alapja a szerződés felbontásának. Mindegyik fél saját magáért felel, és „hazaviheti” a nyereséget, a hasznot meg lehet tartani. Theopropides – habár ő a vesztes (amit azonban még nem tud) – a szerződéskötés szigorát maga számára érvényesíti. Az apa az *aequitast*, mint egy aránytalan vételár korrektúrájára okot adó körülményt elutasította.

Tehát e nézet szerint az adásvételnél a méltányosságot figyelmen kívül kell hagyni, a szolgáltatás-ellenszolgáltatás közti értékaránytalanság nem lehet alapja a szerződés érvénytelenítésének. A tárgyalta alapján a szerződés felbontására csak, akkor kerülhet sor, ha ebben mindkét fél egyetért; tehát a felek egyező akaratnyilvánításával.

2. 2. Terentius: *Phormio*

Terentius hat komédiát írt, a *Phormiót* Kr. e. 161-ben. Darabjait a művelt görögbarát rétegnek szánta, ennek következménye, hogy a Scipiók humanizmus-eszményét szólaltatja meg, ez megmutatkozik a szereplők lélektani jellemzésében, valamint a bonyolult és árnyalt cselekményben is.

Ugyan ennek a műnek a tárgya nem kapcsolódik szorosan dolgozatom témájához, vizsgálatát mégis indokoltnak látom, mert az ott vázolt jogi megoldás alkalmazható lehet az adásvételi ügyleteknél is az értékarányosság megbomlása esetén.

A történetben Antipho apja, Demipho távollétében beleszeret egy hárfás lányba, akit feleségül vesz ez idő alatt, apja beleegyezése nélkül. A fiúnak ebben a szolgál, Geta volt segítségére. A törvény szerint az árvalányt a legközelebbi rokonának kell elvennie, Antiphó ezért magát tüntette fel a lány legközelebbi rokonának. Az apa hazatérve tudomást szerez fia tettéről, és kikéri két ügyvéd véleményét.

A vígjáték ezen részében párbeszéd folyik két ügyvéd, Cratinus és Hegio között, amelynek témája az *in integrum restitutio*:

Terentius: *Phormio* II 4 450-456

(Cratinus) ...*quod te absente hic filius
egit, restitui in integrum aequomst et bonum.
Et id inpetrabis. Dixi.*(Demipho) *Dic nunc Hegio.
(Hegio) ego sedulo hunc dixisse credo: verum itast
quot homines tot sententiae: suos quoique mos.
Mihi non videtur quod sit factum legibus
rescindi posse: et turpe inceptust.*

(Cratinus) ...Tehát: amit fiad tenélküled csinált,
illő s helyes, hogy meg nem történtté legyen;
ezt biztos eléred. Szóltam. (Demipho) Szólj te, Hegio.
(Hegio) Javadra szólt, szerintem; mégis tény: ahány fej — annyi nézet; s minden
házban más szokás.
Én... nem helyeslem, hogy törvény művét lerontsd;
ilyenbe fogni rút dolog.⁸

Hegio nézete — mellyel a *bonum et aequum* fogalompárhoz nyúl vissza — szemben áll Cratinus meglátásával, amely szerint Antipho „eljárását” prétori eszközökkel fel lehet oldani. A *manus* alá helyezés *ex bono et aequo* feloldható, mert a fiú apja távollétében — ebből kifolyólag beleegyezése nélkül — vitte ezt véghez. Terentius az *aequitas* követelményeinek megfelelően lehetőséget lát az *in integrum restitutio*ra.

Ebben az esetben az *aequitast* használják fel a valóság érdekében arra, hogy az előző állapotot visszaállítsák, ami egy hazugság miatt változott meg.

⁸ Ld. MARÓTI E. (ford.): *P. Terenti Afri Phormio. Latinul és magyarul*, (Budapest 1961), 103. o.

A fenti eset bemutatását az indokolta, hogy ehhez hasonlóan az adásvételi ügyletet is meg lehet szüntetni, hiszen – amint azt Plautusnál korábban már láttuk⁹ – a *bonum et aequum*nak ott is meg kell valósulnia. Tehát az eredeti állapot helyreállítása (*in integrum restitutio*) az adásvételi szerződésnél is lehetséges, ha az értékarányosság megbomlott. A vételár megállapítását célzó alku során a *bona fides* elvének kell uralkodnia. A szerződő felek érvényesíthetik érdekeiket egymással szemben, de csak a jóhiszemű, ügyleti tisztesség határain belül; ez az elv pedig nem engedheti meg az értékarányosság megbomlását.

3. Az értékarányosság kérdésköre Cicero műveiben

Cicero kora, amelyet a római próza aranykorának is szoktak nevezni, az európai kultúra ritka csúcspontjai közé tartozik. A bel- és külháborúk folyamatosan dúltak ebben az időszakban, mégis olyan irodalmi alkotások születtek, amelyek az európai irodalom számára mintaképül szolgáltak. Cicero Kr. e. 106. január 3-án született Arpinumban. Szülei ügyvédnek szánták, ezért a korabeli Róma leghíresebb jogtudósához, Quintus Mucius Scaevolához küldték tanulni. A retorikát M. Antoniustól és Licinius Crassustól sajátította el. Szónokként sikert sikerre halmozott, kiváló szónoki tehetségét tisztségek odaítélésével is értékelték. Hírnevét Roscius védelmében mondott beszédével alapozta meg.¹⁰ Cicero filozófiát a szkeptikus Philónnál hallgatott, majd Philón halála után a sztoikus Diodotos tanítványa lett, filozófusként a sztoikus iskolához sorolható.¹¹

Miután Caesar elnyerte Pompeius és Crassus támogatását, megkörnyékezte Cicerót is, de ő nemet mondott, alkotmányellenesnek ítélte a szövetezést, így akadályt jelentett Caesar tervei előtt. A *proscriptio* eszközével szabadult meg tőle Antonius, a Rómába küldött listán Cicero neve is szerepelt, menekülés közben ölték meg Kr. e. 44. december 7-én.¹²

Cicero a *De officiis*ben központi problémaként mutatja be az értékarányosság és az igazságos ár biztosításának kérdését a jogi vitában. Részletesen foglalkozik vele, megvizsgálva, milyen mértékű a felek kölcsönös tájékoztatási kötelezettsége az adásvételnél.

Cicero első filozófiai műve, a *De re publica* címmel megjelent, az állammal foglalkozó műve Kr. e. 54-51 között keletkezett, amikor már érezhető volt a köztársaság

⁹ Plautus: *Mostellaria* III. felvonás.

¹⁰ Cicero Quintus Roscius színész érdekében mondott beszédének teljes szövegét magyar fordításban ld. NÓTÁRI T. (ford.): *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei* (Szeged 2010), 221-236. o.

¹¹ Ld. ADAMIK T., id. mű, 185-202. o.

¹² Vö. TRENCSENYI-WALDAPEL I.: Cicero. *Klasszikus arcképek* 8. (Budapest 1964)

válsága. Hat könyvből áll, két-két könyv tartalmazza egy-egy nap vitaanyagát.¹³ A sztoikus álláspont szerint a szolgáltatások egyenértékűségének követelményét Cicero jogfilozófiaiag veti fel, oly módon, hogy egy vitabeszéd során a sztoikus filozófusok szerepébe bújik.

3. 1. *De officiis*

A *De officiis* az értékarányosság és ezzel összefüggésben az igazságos ár kérdését jogi vita keretében mutatja be. Ahogy a filozófiai vitában, úgy itt is két alapmodell képzelhető el, amiben a *praetor* érdekelt.

Az egyik modell szerint, ha a felek a vételárról tárgyalnak, mindenkinek magának kell a dolog értékképző tulajdonságairól a másikat tájékoztatni. Ebben az esetben a *praetor* alapvetően inaktív, nem adhat sem *actiót*, sem *exceptiót*. A beavatkozás kivételesen akkor lehet szükséges, ha az egyik fél előnyével úgy él, hogy azt túrhetetlen előnynek kell tekinteni.

A másik modell szerint a felek kölcsönösen megosztják ismereteiket az áru értékképző tulajdonságairól annak érdekében, hogy mindketten azonos szintű tudással rendelkezzenek. Ez a vételár alakulására közvetlenül kihat, mert a piaci előnyökről lemondanak. A vételárról való tárgyalásoknak csak kisebb szerepük van. Fontos lenne mindenekelőtt, hogy a felek meg tudják vitatni az áru tulajdonságait, jellemzőit. A prétornak ezen modell szerint a *ius civile* alapján kellene értelmeznie a kötelességtant és jogsegélyt nyújtania, ha arra a következtetésre jut, hogy az egyik fél nem adott a másinak kellő tájékoztatást. Itt különböző lehetőségek merültek fel tekintetben, hogy a prétor hogyan avatkozhat be: az egyik a szerződés érvénytelensége, ami keresetek vagy megfelelő védelmi eszközök biztosításához vezethet (pl. *exceptio doli*). Elképzelhetők lennének egyéb beavatkozások is, mint amiket a későklasszikus szerződési jogban a szerződés módosítása érdekében alkalmaztak.

Cicero maga hidalja át a filozófiai kötelességtan és a jogi értékelés közti eltérést, amikor a *De officiis*-ben négy példája alapján kifejti az értékarányosság igényét. Ezek révén kell megvizsgálni, hogyan jártak el a rómaiak az értékarányosság megbomlása esetén.¹⁴

Az alábbi szövegrész egy telek adásvételénél az áru hibáinak elhallgatásának szankcionálását ismerteti:

Cicero, *De officiis* III (16) 65

Ac de iure quidem praediorum sanctum apud nos est iure civili, ut in iis vendendis vitia dicerentur, quae nota essent venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis satis

¹³ Ld. ADAMIK T., id. mű, 185-202. o.

¹⁴ Vö. D. R. GÖTTLICHER, id. mű, 47-50. o.

esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui infitatus esset, dupli poenam subiret, a iuris consultis etiam reticentiae poena est constitut.; Quiquid enim est in praedio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, praestari oportere.

XVI (65) A birtokjogot illetően a polgárjog nálunk megmásíthatatlanul elrendeli, hogy eladáskor az eladó jelölje meg azokat a hibákat, amelyekről tudomása van. Jóllehet a Tizenkét táblás Törvények szerint elegendő azokért a hibákért kezkeskedni, amelyeket világosan megneveztek – ha ezeket valaki letagadja, kétszeres büntetést kell elszenvednie –, jogtudósaink a hibák elhallgatásáért is büntetést szabtak ki. Úgy rendelkeztek ugyanis, hogy ha bármi hiba van a birtokban és az eladó tudott róla, felelősséggel tartozik érte, hacsak tételesen meg nem nevezte azt.¹⁵

A forrásból kitűnik, hogy az eladónak kötelessége volt tételesen megjelölni az áru általa ismert hibáit a vevő előtt. A XII táblás törvény alapján egy általános nézet állítható fel, mely szerint, ha az eladó letagadja a vevő ellene indított keresetében állított hibát, akkor *duplumra* büntetik. Az eladó felelősséggel tartozott a telek azon hibáiért, amelyekről tudomása volt és nem nevezte meg azokat, vagyis elhallgatta a vevő előtt.

3. 1. 1. A rodoszi gabonavétel

Cicero, *De officiis* III (12) 50 – 51

(50) Sed incidunt, ut supra dixi, saepe causae, cum repugnare utilitas honestati videatur, ut animadvertendum sit, repugnetne plane an possit cum honestate coniungi. Eius generis hae sunt quaestiones: si exempli gratia vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia et fame summaque annonae caritate, si idem sciat complures mercatores Alexandria solvisse navesque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturusne sit id Rhodiis an silentio suum quam plurimo venditurus? Sapientem et bonum virum fingimus; de eius deliberatione et consultatione quaerimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet, sed dubitet, an turpe non sit. (51) In huiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno et gravi Stoico, aliud Antipatro, discipulo eius, homini acutissimo; Antipatro omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emptor ignoret, Diogeni venditorem, quatenus

¹⁵ A magyar fordítást ld. HAVAS L.-KISS S.(szerk.), id. mű, 482. o.

iure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cetera sine insidiis agere et, quoniam vendat, velle quam optime vendere...

(50) Hanem, ahogyan fent említettem, gyakran merülnek fel olyan esetek, amikor úgy tűnik, hogy a hasznosság ellentétbe kerül a tisztességgel. Ilyenkor figyelni kell arra, hogy teljes egészében ellentétes-e a tisztességgel, vagy összhangba lehet vele hozni. Ebbe a típusba tartoznak a következő kérdések: ha például egy derék ember nagy mennyiségű gabonát szállít Alexandriából Rhodusra, amikor a rhodusiakat szükség, éhínség és a gabona rendkívüli drágasága sújtja, és ha ugyan ő tudná azt, hogy számos kereskedő hajózott ki Alexandriából és látná, hogy a gabonával megrakott hajók útban vannak Rhodus felé, vajon megmondaná e ezt a rhodusiaknak, vagy elhallgatva a lehető legtöbbért adná el az áruját? Bölcs és derék embert képzelünk magunk elé, és olyasvalakinek a mérlegeléseit és töprengéseit vizsgáljuk, aki nem fogja ezt eltitkolni a rhodusiak előtt abban az esetben, ha tisztességtelennek ítéli: de abban bizonytalan, hogy maga a hallgatás tisztességtelen-e.

(51) Az efféle esetekben mást szokott helyesnek tartani a nagy és tekintélyes sztoikus, a bayloni Diogenes, mást tanítványa, az éles eszű Antipater. Antipater úgy gondolja, hogy minden körülményt nyilvánvalóvá kell tenni, nehogy a vásárlónak egyáltalán ne legyen tudomása olyasmiről, amit az eladó tud. Diogenes szerint az eladónak olyan mértékben kell feltárnia a hibákat, ahogyan azt a polgárjog előírja, a többit megteheti anélkül, hogy csalást követne el és, minthogy elad, a lehető legjobban akar eladni.¹⁶

Vannak olyan helyzetek, amikor a tisztesség és a hasznosság áll egymással szemben és ilyenkor felmerül a kérdés, hogy ez a kettő teljes egészében kizárja-e egymást vagy pedig összhangba hozhatók? Erre a problémára kiváló példa a fenti rodoszi gabonavétel. Mivel a rodoszi éhínség idején a gabona hiánycikk volt, így a kereskedők abban a kedvező helyzetben voltak, hogy számukra előnyös feltételekkel gabonát tudtak ott eladni. Az a kereskedő, aki a gabonával telerakott hajójával Alexandriából Rodoszra tart azzal az előnnyel rendelkezik, hogy a vételárat meghatározhatja. E jelenség alapján dolgozható ki, hogy az eladó erkölcsi vagy jogi alapon köteles-e a bajba jutott vásárlókat tájékoztatni arról, hogy rövid időn belül más gabonával megrakott hajók is elérik Rodoszt; ha ezt a tényt nem mondja meg a rodosziaknak, az tisztességtelen-e? Az eladó kihasználhatja-e azt a helyzetet, hogy a bajba

¹⁶ A magyar fordítást ld. HAVAS L. – KISS S. (szerk.): *Uralkodó és polgár antik tükrében I.* [Agatha XXI] (Debrecen 2007), 479. o.

jutott rodosziak mindenféle számukra előnytelen feltételek mellett is kénytelenek megvásárolni az általa kínált gabonát, melyből neki jelentős haszna származik? A vevők tájékoztatásával saját lehetőségeit rontja, míg ennek elmulasztásával nagy anyagi haszonra tehet szert.

Ebben az esetben mást tart helyesnek Diogenes és mást tanítványa, Antipater. Előbbi szerint minden körülményről tájékoztatni kell a vevőket, ne legyen olyan tény, amit az eladó nem ismertet a vásárlókkal, mindkét félnek azonos tudással kell bírnia a vétel tárgyának értékét befolyásoló tényezők tekintetében. Ezekről egymást kölcsönösen és maradéktalanul tájékoztatni kell, az egyéni érdekeiket figyelmen kívül hagyva. Utóbbi szerint az eladó csak a polgári jog által előírtaknak megfelelően köteles feltárni a tényeket és a hibákat a vásárlók előtt, az *utilitas* elsőbbségét hangsúlyozza. Tehát, úgy tűnik, Diogenes erkölcsi, míg Antipater jogi alapra helyezi a tájékoztatási kötelezettséget.

A forrás szerint a kereskedőnek – akit magunk elé képzelünk – egy *vir bonus*nak kell lennie, akit Cicero úgy definiál, mint valakit, aki igazságos, mindenkinek megadja azt, amit megérdemel. A *vir bonus* éppúgy, mint a *boni mores* vagy a *mos maiorum*, a római társadalom etikával teli példaképei, az igazlelkű *civisek* példaképei. A *vir bonus*ban tehát az ókori római erények – úgy, mint a megbízhatóság, erős jellem és erkölcsi sérthetetlenség – egyesülnek.¹⁷

3. 1. 2. Egy földterület vétele

Cicero, *De officiis* III (14) 58 – (14) 60

(XIV) (58) ... *C. Canius, eques Romanus, nec infacetus et satis litteratus, cum se Syracusas otiandi, ut ipse dicere solebat, non negotiandi causa contulisset, dictitabat se hortulos aliquos emere velle, quo invitare amicos et ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius et quidam, qui argentariam faceret Syracusis, venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis, et simul ad cenam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cum ille promississet, tum Pythius, qui esset ut argentarius apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit et ab iis petivit, ut ante suos horticulos postridie piscarentur, dixitque quid eos facere vellet. Ad cenam tempore venit Canius; opipare a Pythio adparatum convivium, cumbarum ante oculos multitudo, pro se quisque, quod ceperat, adferebat; ante pedes Pythii pisces*

¹⁷ Ld. D. R. GÖTTLICHER, id. mű, 34-36. o.

abiciebantur. (59) Tum Canius»quaeso«, inquit,» quod est hoc, Pythi? Tantumne piscium? Tantumne cumbarum?»Et ille» quid mirum?»Inquit,» hoc loco est Syracusis quidquid est piscium, hic aquatio, hac villa isti carere non possunt. «Incensus Canius cupiditate contendit a Pythio, ut venderet. Gravate ille primo. Quid multa? Impetrat. Emit homo cupidus et locuples tanti, quanti Pythius voluit, et emit instructos. Nomina facit, negotium conficit. Invitat Canius postridie familiares suos, venit ipse mature, scalum nullum videt. Quaerit ex proximo vicino, num feriae quaedam piscatorum essent, quod eos nullos videret. »Nullae, quod sciam«, ille (inquit), »sed hic piscari nulli solent. (60) Itaque heri mirabar, quid accidisset«. Stomachari Canius, sed quid faceret? Nondum enim C. Auquilius, collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas; in quibus ipsis, cum ex eo quaereretur, quid esset dolus malus, respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum...

XIV (58) ... C. Canius, az igen szellemes és meglehetősen művelt római lovag, miután elment Syracusaeba – ahogy mondani szokta: tétlenkedni és nem tevékenykedni – sokszor elmondta, hogy egy kis kertet szeretne vásárolni, ahova meghívhatná a barátait, és ahol anélkül pihenhetne, hogy bárki zavarná. Elterjedt ennek a híre és egy bizonyos Pythius, aki pénzváltással foglalkozott Syracusaeban felajánlotta neki, hogy bár eladó kertje nincsen, Canius úgy használhatja az övét, mintha a sajátja volna – azzal nyomban meg is hívta emberünket a kertjébe vacsorára a következő napra. Miután ő megígérte, hogy elmegy Pythius – aki mint pénzváltó minden rendű és rangú emberrel jó viszonyban volt – halászsokat hivatott magához és azt kérte tőlük, hogy másnap a kertje előtt halásszanak és elmondta, hogy mit tegyenek. Vacsoraidőre megérkezett Canius; Pythius pompás vendégséget készített elő; szemük előtt számtalan csónak; ki-ki maga előtt vitte, amit fogott; Pythius lába elé vetették a halakat.

(59) Canius ekkor azt kérdezte: „Kérlek, Pythius, mi akar ez lenni? Mi ez a sok hal, ez a sok csónak?” Mire ő azt válaszolta: „Miért csodálkozol? Ami hal csak van Syracusaeban, az mind ezen a helyen van; innen hordják a vizet, a halászok nem lehetnek meg eme villa nélkül.” Caniust előnti a vágy és unszolja Pythiust, hogy adja el neki. Az kezdetben vonakodik. Mit mondjak többet? Eléri, amit akar. A sóvárgó és egyszersmind gazdag ember annyiért veszi meg, amennyiért Pythius akarta és hozzá még a felszerelést; Pythius a tartozást bejegyzí, az üzletet nyélbe üti. Másnap Canius meghívja a barátait, ő maga korábban érkezik. Nyomát sem látja csónaknak. Kérdezi a legközelebbi szomszédától, hogy talán valami ünnepnapjuk van a halászoknak, hogy egyet sem lát közülük? „Tudtommal nincs”

– válaszolta azt – „hanem itt senki sem szokott halászni; csodálkoztam, hogy tegnap is mi történt!” (60) Caniust előnti a mérég, de mit tehetne? C. Aquilius, hivataltársam és barátom akkoriban még nem hozta nyilvánosságra a megtévesztésről szóló formuláját. Amikor megkérdeztem tőle, mi az a „megtévesztés”, éppen ezzel a formulával válaszolt: „amikor mást színlelnek és mást cselekszenek”.¹⁸

Ebben a példában arról a kérdésről van szó, hogy az eladó kihasználhatja-e a vevő általa ismert tévedését a vétel tárgyaira vonatkozó értékkeremtő tényezők tekintetében. Canius, a művelt lovag egy kertet szeretne vásárolni, ahol megpihenhet, és ahova barátait is meghívhatja. Tudomást szerzett Canius vételi szándékáról Pythius, a pénzváltó és felajánlotta, hogy ő eladja neki a telkét. Pythius meghívta vacsorára Caniust, és halászokat bérelt fel, hogy másnap – amikor Canius megérkezik – tegyenek úgy, mintha a kertje előtt halásznának. Caniusnak megtetszik a telek, és ráveszi Pythiust, hogy adja el neki. A megtévesztés abban rejlik, hogy amikor Canius megvette Pythiustól az ingatlant, úgy verték át, hogy még a tárgyalás előtt sok halászt látott teli hálóval a telek előtt és sok csónakot, mert ennek a ténynek jelentős értéknövelő hatása volt a telekre. Ezt a színjátékot Pythius szervezte meg ott, ahol korábban soha nem halásztak, azután még Canius kérdésére azt felelte, hogy ez gyakori, Syracusae összes hala itt található; innen hordják a vizet. Ebben az esetben az eladó a vevő vételi döntését hamis tények állításával érte el. A kérdésre adott hamis válasz ezentúl a valódi körülmények leplezését jelentette (*dissimulatio*) hiszen ezek a körülmények döntőek voltak Canius vételi elhatározásában. Miután a szomszédok tájékoztatást adnak a valós tényállásról, a következő jogi probléma adódik: a földterületnek – Pythius színjátékának köszönhetően – hiányzik egy a szerződés megkötése szempontjából lényeges tulajdonsága, aminek döntő szerepe volt abban, hogy Canius ilyen magas áron vásárolja meg.

Azt, hogy emiatt disszenzus áll-e fenn (biztosan nem *error in corpore*, hanem inkább *error in substantia*), vagy a telek „hibájából” kell-e kiindulni, Cicerónak nem kellett vitatnia, mert egyértelmű volt. A felek *in corpore* megállapodtak, *aedilisi* kellékszavatossági jog telkek esetén nem volt, azonban a partoknál a tengerben nem úsztak halak, és Canius egy földet sok hal nélkül ilyen magas áron nem vett volna meg, ezért felvetődik a kérdés, nem járhat-e el Canius Pythius ellen más úton. Úgy tűnik, hogy Pythius nem cselekedett ugyan törvénytelenül, magatartását Cicero mégis erkölcsileg kifogásolhatónak véli. E tekintetben ő

¹⁸ A magyar fordítást ld. HAVAS L. – KISS S. (szerk.), id. mű, 481-482. o.

is egyetért azzal, hogy a jogrendet és az erkölcsi rendet összhangba kell hozni, hogy ilyen esetekben rendelkezésre álljon jogsegély.¹⁹

A *dolus malus* itt a *dissimulatio*ban áll: Pythius nem tisztázza azt a tényt, hogy a halban gazdagságot ő szimulálta. Megtéveszti ezzel Caniust azon szerződés szempontjából lényeges lehetőség tekintetében, hogy a telek előtt halászni lehet. Mégis – és ebben rejlik az *aliud actum* – eladja Caniusnak. Eközben Pythius tudja, hogy Canius hisz a halak létezésében, és éppen ezért fizet irreálisan magas vételárat.

Ezen eset kapcsán született meg a *dolus malus* (tudatos megtévesztés) fogalma, amelyet a római jogtudomány hosszú folyamat eredményeként dolgozott ki. Aquilius Gallus volt az első, aki Kr. e. 70-60 körül a tudatos megtévesztés szankcionálására vonatkozó szabályokat felvette a prétori ediktumok közé. A *jurisperitus* – összhangban a fent elemzett Cicero-szöveggel – egyszerűen színlelésnek tekintette a kérdéses magatartás lényegét: valaki csalárd fondorlattal vezeti az orránál fogva a másikat, aki abban a hiszemben van, hogy szerződő partnere a legnagyobb tisztességgel jár el.²⁰

A korai időkben tehát az adásvételi szerződés akkor is érvényes volt, ha az eladó a magas vételár megfizetését csak a vevő rászedésével tudta elérni.²¹ Majd ez a tétel az adásvétel érvénytelenítésének egyik lehetséges oka lett, amint ezt később, a jogi források elemzésénél is látni fogjuk.

¹⁹ Vö. D. R. GÖTTLICHER, id. mű, 54-59. o., további irodalom ld. MOLNÁR I.: A római magánjog felelősségi rendje (Szeged 1993), 54-60. o.

²⁰ Vö. BESSENYŐ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (Budapest-Pécs 2010⁴), 133. o.

²¹ Vö. JUSZTINGER J.: A vételár a római jogban: „*emptiois substantia ex pretio*”, *Jura* 11/1 (2005), 118. o.

3. 1. 3. Egy telek eladó által kijelölt áron felüli vétele

Cicero, *De officiis* III (15) 62

(62) *Quintus quidem Scaevola, Publi filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur idque venditor ita fecisset, dixit se pluris aestumare; addidit centum milia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis negant, ut si minoris quam potuisset vendidisset. Haec igitur est illa perniciēs, quod alios bonos alios sapientis existimant. Ex quo Ennius »nequiquam sapere sapientem, qui ipse sibi prodesse non quiret«. Vere id quidem, si, quid esset prodesse mihi cum Ennio conveniret.*

(62) Quintus Scaevola, Publius fia, miután kérte, hogy jelöljék meg annak a teleknek a végleges árát, amelyet meg akar venni, és az eladó megtette ezt, azt mondta, hogy ő többre becsüli, és még hozzátett százezret. Senki sem tagadná, hogy ez derék emberre vall, de azt aligha fogadná el bárki, hogy bölcsen cselekszik az, aki kevesebbet ad el, mint amennyiért lehetne. Ebben rejlik az a bizonyos veszély, hogy úgy vélik, mások a derék és mások a bölcs emberek. Ebből fakadnak Ennius szavai: „hiába okos a bölcs, ha magának nem tud hasznára lenni”. Helyeselném, ha Ennius és én ugyanazt gondolnánk arról, hogy mit jelent: „valakinek hasznára lenni”.²²

Q. M. Scaevola, az utolsó vetereshez sorolt jogász, magasabb vételárat fizet egy földért, mint, amennyire az eladó értékelte azt. Amikor megkéri az eladót, hogy becsülje meg a telek értékét, ő többet ad, mint amennyit az kér, mert szerinte többet ér. Ami őt motiválta, az a korábban tárgyalatokból kiderül: egy adásvételi szerződés számára csak akkor érvényesen megkötött, ha az a *bona fides* előírásainak megfelel. Ezek a szabályok pedig megkövetelik bármiféle csalás/megtévesztés hiányát és ezzel együtt az igazságos ár pontos betartását is. Abban az esetben, ha az eladó az őt ért hátrány ellenére sem ismeri fel a sérelmet, akkor is a vevőnek kötelessége azt mégis megfizetni.

Cicero a Q. M. Scaevoláról szóló esetet magát röviden ismerteti, filozófiai értékelése azonban hosszas. Scaevola magatartásával szemben megemlíti a római költőt és barátját, Enniust, valamint a Panaitios tanítványt Hekatont. Ennius szerint: „hiába okos a bölcs, ha magának nem tud hasznára lenni”. Ez arra utal, hogy Scaevola itt saját magának okozott anyagi sérelmet, azzal, hogy többet fizetett a telekért, mint amennyit az eladó kért érte. A másik jelentése az eladó magatartásában található, aki alacsonyabb áron is eladta volna a

²² A magyar fordítást ld. HAVAS L. – KISS S. (szerk.), id. mű, 482. o.

telket, annak ellenére, hogy a vevő magasabb vételár megfizetésére is hajlandó volt. Hekaton a következőket mondja azokban a könyvekben, amelyeket a kötelességekről írt Q. Tuberónak: a bölcs ember – mint egy *vir bonus* – úgy gondoskodik a vagyonáról, hogy nem vét a törvényekkel, intézményekkel, erkölcsökkel szemben, és annak gyarapításával az emberi közösséget szolgálja. Nézete szerint az egyén gazdagsága mutatja az állam gazdagságát. Ő csupán azt nem tenné meg a maga hasznára, amit nem szabad. A *vir bonus* fogalma már korábban a rodoszi gabonavétel kapcsán is megjelent.

Cicero Scaevola magatartását filozófiai alapokra helyezi anélkül, hogy kifejezetten utalna arra, hogy az idézett személyek mely területhez tartoznak. Ha Scaevola, aki szintén *pontifex maximus* volt, nem lett volna jogász, akkor egy további példában filozófiai vitáról lenne szó. Az, hogy a szereplő itt egy jogász, amelyet Cicero kiemel, a filozófia és a jog közös kapcsolatára utal.²³

3. 2. *De re publica*

A hat könyvből álló mű formája dialógus; az első könyv az állam fogalmával, eredetével és három államformával foglalkozik, sőt Cicero fejtegetéseiből levonható az a következtetés, hogy az egyszemélyű vezetés és a szabadság ellentétének kiküszöbölése is elképzelhető.

Karneadest, a szkeptikus akadémia vezetőjét követségbe küldték, és azzal ütötte el az időt, hogy a római közönségnek ízelítőt adott művészetéből. Beszéde nagy felháborodást váltott ki, mert amit egyik nap még meggyőzően előadott az igazságosságról, azt másnap már megkérdőjelezte.

Cicero a *De re publica* harmadik könyvében az igazságosság természetével foglalkozik; Karneades vitapartnere Diogenes – a sztoa iskola vezetője – volt. Karneades sztoikus értelemben nem ismeri a *vir bonust*.

Cicero, *De re publica* III (19) 29

Tum omissis communibus ad propria veniebat (Carneades). Bonus vir, inquit, si habeat servum fugitivum vel domum insalubrem ac pestilentem, quae vitia solus sciat, et ideo proscribat ut vendat, utrumne profitebitur fugitivum se servum vel pestilentem domum vendere, an celabit emptorem? Si profitebitur, bonus quidem quia non fallat, sed tamen stultus iudicabitur, quia vel parvo vendet vel omnino non vendet; si celabit, erit quidem sapiens quia rei consulet, sed idem malus quia fallat. Rursus si reperiat aliquem qui orichalcum se putet vendere cum sit illud aurum,

²³ Vö. D. R. GÖTTLICHER, id. mű, 65-67. o.

aut plumbum cum sit argentum, tacebitne ut id parvo emat, an indicabit ut magno? Stultum plane videtur malle magno. Unde intellegi volebat et eum qui sit iustus ac bonus stultum esse, et eum qui sapiens malum, et tamen sine pernicie fieri posse, ut sint homines paupertate contenti.

19(29) Akkor (Carneades) az államügyekről a magánjellegűekre tért át. Ha a jó férfiúnak, mondotta, egy szökésre hajlamos rabszolgája vagy egy egészségtelen és betegséget hozó háza van – olyan fogyatékoságok, amelyekről egyedül ő tud -, és ezeket nyilvánosan eladásra hirdeti, vajon tudatni fogja-e, miszerint szökésre hajlamos rabszolgát vagy egy betegséget hozó házat ad el, vagy pedig azt a vevő előtt eltitkolja? Ha ezt hírül adja, bár jó lesz, mivel nem szed rá mást, őt azonban mégis ostoba embernek tekintik, mivel olcsón fog eladni, vagy pedig egyáltalán nem ad el. Ha eltitkolja azt, ugyan okos lesz, mivel gondoskodik vagyonáról, egyúttal azonban rossz, mert csal. Másfelől, ha olyasvalakit talál, aki úgy véli, hogy sárgarezet ad el, holott az arany, vagy ólmot, miközben az ezüst, hallgatni fog-e, hogy olcsón vásárolhasson, vagy pedig szóvá teszi a dolgot, hogy drágábban kelljen megvennie? Az, hogy valamit nagyobb áron vásároljunk meg, teljesen ostoba dolognak tűnik. Ezzel akarta tudtul adni azt, hogy az, aki igazságos és jó, ostoba, s az, aki, okos, hitvány; és mégis baj nélkül lehetséges az, hogy az emberek szegénységükkel elégedettek legyenek.

Az eladói oldalról nézve felvetődik a kérdés: ha az eladó egy rejtett hibával rendelkező árut értékesít, tájékoztassa-e arról a vevőt. Két megoldás lehetséges ebben az esetben: az eladó a vevő tudomására hozza a hibát, ekkor erkölcsileg helyesen cselekszik, ugyanakkor saját üzleti lehetőségeit rontja, ezzel anyagi sérelmet okozva magának vagy a másik megoldás szerint eltitkolja a hibát, ami erkölcsileg kifogásolható magatartás, így csalással jut nagyobb haszonhoz. A vevői oldalon is megfogalmazódik egy kérdés: a vevő tegyen-e említést az áru olyan értéknövelő tulajdonságáról, amelyről az eladónak nincs tudomása. A vevő leleményességén múlik, hogy kihasználja-e azt a lehetőséget, hogy alacsonyabb áron jusson az áruhoz, ezt nyilvánvalóan meg is teszi, mivel az adásvétel során a vásárló arra törekszik, hogy minél alacsonyabb vételárat alkudjon ki. A vevő részéről is erkölcsileg helytelen magatartás, ha azt a tényt elhallgatja, ami az áru értékét növeli, ezáltal azonban tisztességtelen haszonhoz jut.

Tehát Carneades szerint a *vir bonus* egy olyan embert jelöl, aki csendben tud maradni, ha ez neki előnyös, így többszörözi meg egészséges önérdekkel a vagyonát. A tisztesség kérdése itt nem merül fel. Amennyiben hallgatását megtöri és beszél, úgy csak az üzleti partnerének kedvez. Carneades azt nem teszi egyértelművé, hogy mi a helyes viselkedés. Cato

Maiores a fiatalok erkölcsi nevelése szempontjából ezt aggályosnak találta, ezért a szenátusnál kezdeményezte a követek hazaküldését.

4. Összegzés

Ez a fejezet mutatja, hogy az értékarányosság kérdéskörével a jogi források mellett – időben azokat jóval megelőzőve – számos irodalmi mű is foglalkozott. Az értékarányosság és ezzel összefüggésben az igazságos ár kérdéséhez kapcsolódó irodalmi források vizsgálata alapján megállapítható, hogy ezek a művek nem kívántak ugyan jogi hatást közvetíteni, mégis fontos jogi következtetéseket lehet levonni belőlük.

A vizsgált irodalmi művekben a szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékének nagyfokú eltéréseivel, a *iustum pretium* és a *vir bonus* fogalmával, továbbá különböző definícióival találkozhattunk.

Plautus *Mostellaria* című komédiájából kitűnik az a nézet, mely szerint az adásvételnél nincs helye az *aequitas*nak, tehát a szerződést csak abban az esetben lehet megszüntetni, ha abban mindkét szerződő fél egyetért.

Terentius *Phormio* című vígjátékában az *in integrum restitutio* mint jogkövetkezmény jelenik meg, lehetőség nyílik az eredeti állapot helyreállítására, a szerződés felbontására, ha a szolgáltatás-ellenszolgáltatás közti értékarányosság nem valósul meg.

Plautus elutasítja azt, hogy az inadekvát vételár elegendő ok legyen az adásvétel megszüntetéséhez, Terentius azonban már elismeri a szerződés érvénytelenítéséhez vezető jogkövetkezményként.

Cicero az igazságosság kérdését, mint központi problémát vizsgálja a *De officiis*-ben, az egyes részeiben, pedig kifejti ennek igényét példák segítségével. A rodoszi gabonavételnél az eladó kétféleképpen tehet eleget a tájékoztatási kötelezettségének: jogi vagy erkölcsi alapon. Majd a földterület vételéről szóló szövegrésszel összefüggésben megjelenik a *dolus malus* (tudatos megtévesztés) tétele, amelynek Cicero *De officiis*-ben szereplő története a legnevezetesebb példája. Majd Scaevola esetét ismertetve – melyet inkább filozófiai szempontból értékel – megállapítja a jog és a filozófia kapcsolatát. Cicero egy másik jelentős művéből, a *De re publica*-ból Diogenes a *vir bonus*-ról alkotott sajátos nézetét ismerhetjük meg.

II. fejezet

Az értékarányosság kérdése a jogi forrásokban

1. Bevezető gondolatok

A klasszikus római jogban a vételárnak pénzbelinek,²⁴ határozottnak²⁵ (*certum pretium*) és valóságosnak (*verum pretium*) kellett lennie. Azonban az igazságos vételár (*iustum pretium*) kritérium nem szerepelt az árképzés korlátai között.²⁶ Az adásvétel egyenlően kétoldalú kötelmet eredményező jellegéből úgyszintén nem adódik az ár-érték ekvivalencia. Az alábbiakban megvizsgálandó fő kérdés tehát az, vajon a klasszikus római jog teljesen szabad teret adott-e a szerződő partnereknek a vételár megállapítása során, vagy találunk a jogi szabályozásban olyan elemeket, amelyek a feleket egyfajta igazságosabb ár elérése felé terelte?²⁷

2. Az értékarányosság kérdése a klasszikus kori jogi forrásokban

2. 1. *Circumscriptio*

Abban az esetben, ha a két szolgáltatás közti értékegyenlőség megkövetelt lett volna, akkor, ha az eladó az áru értékét magasabb összegben határozza meg a tényleges értéknél, úgy köteles lett volna azt visszafizetni a vevőnek és a vevőnek is ki kellett volna egészíteni a vételárat a reális piaci árra, ha az objektív érték alatt vásárolt. Mivel a kereskedelem legfőbb célja a haszonszerzés, de ez a szabályozás megakadályozta volna azt az eladó és a vevő tekintetében is, ezért senki sem kötött volna ügyletet. A kialakult vételár mindkét felet kötelezte, függetlenül az áru valós értékétől.

²⁴ Gai. 3, 141: *Item pretium in numerata pecunia consistere debet...*

²⁵ Gai. 3, 140: *Pretium autem certum esse debet...*

²⁶ Vö. JUSZTINGER J.: Ármeghatározás a római adásvételnél, *PhDT* 7 (2008), 135-152. o.

²⁷ Ld. JUSZTINGER J.: Az árképzés korlátai a római adásvételnél, *PUM* 23/1 (2005), 49-64. o.

Papirius Iustus D. 18, 1, 71 (libro 1 constitutionum)

... quibus mensuris aut pretiis negotiatores vina compararent, in contrahentium potestate esse...

A szerződő felek határozzák meg tehát, hogy a kereskedők milyen mérték szerint és milyen vételárért veszik meg a bort.²⁸

A vételár megállapítását célzó alkufolyamat természetesen az ügyeskedésektől sem volt mentes, a másik fél rászedését *circumscription*nak²⁹ nevezzük. A vétel során a vevő minél olcsóbban akarja megvásárolni az árut az eladó pedig a lehető legdrágábban kívánja értékesíteni azt. Hatósági korlátokat nem állítottak fel e jelenséggel szemben, ezért a gazdasági érdekek szabadon érvényesülhettek. A *circumscription*nak egyetlen határa volt csupán, ez pedig az adásvétel felett őrködő *bona fides*,³⁰ ami nem csak a felek által felvállalt kötelezettségek teljesítését jelenti, hanem mindazt, amit az ügyleti tisztesség, ügylethűség megkíván a szerződő felektől. Amint azt fentebb láttuk, a *bona fides* fogalmát már Cicero is definiálta a *De re publica* harmadik fejezetében.³¹ Az eladó feldicsérhette az árut a minél magasabb vételár elérése érdekében, hiszen a vevő számára is adott volt, hogy alulértékelje az árut és így az eladót alacsonyabb árra szorítsa rá, azonban a vevő csalárd megtévesztésének nem volt helye.³² FÖLDI kiemeli, hogy az objektív *bona fides* megsértésének nem csak a csalárdságot tekintették, hanem minden olyan magatartást illetve mulasztást, amelyet a *vir bonus* nem tett, vagy megtett volna.³³ Ahogy a lényeges ténybeli tévedés, kényszer úgy a megtévesztés (*dolus malus*)³⁴ is az adásvétel érvénytelenségét eredményezte.

Mindegyik fél – a *bona fides* elveinek tiszteletben tartásával kell, hogy – a saját érdekeit tartsa szem előtt az ügylet megkötésénél. Ez annyit jelent, hogy a saját érdekek követése nem fajulhat odáig, hogy a felek egymást becsapják. Nem találunk olyan szabályt, amely a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás egyenértékűségét írná elő, csak a felek szabad megállapodása lényeges a *bonum et aequum* keretei között. Az a tény, hogy a *bonum et aequum* elvének meg kell valósulnia az adásvételnél már korábban az irodalmi források vizsgálatánál

²⁸ A borvétellel kapcsolatban a legújabb hazai szakirodalomból ld. JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (Budapest 2011), a vételár szerepéről konkrétan ld. 190. o.

²⁹ Ld. A. WACKE, id. mű, 185-246. o.

³⁰ A *bona fides* fogalmával foglalkozó újabb irodalomból ld.: FÖLDI A.: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig* [PublInst 9] (Budapest 2001), 118. o., Uő: Az „objektív jóhiszeműség” olvasatai a padovai bona fides-konferencia tükrében, *AUB* 42 (2005), 223-237. o., Uő: Remarks on the notion of „bona fides” *AnnuB* 48 (2007), 53-72. o., Uő: Újabb észrevételek a bona fides dualizmusának kérdéséről *AUB* 44 (2007), 123-143. o.

³¹ Vö. Cic. *De re publica* 3, 19, 29.

³² Ld. J. W. BALDWIN, id. mű, 18. o. „Understood in its complete context, therefore, Roman law permitted a certain kind of circumvenire or circumscribere in bargaining as long as it was exclusive of dolus”.

³³ FÖLDI A.: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig* (id.), 118. o.

³⁴ E tétel kialakulásához hosszú évszázadokra volt szükség, mint azt korábban az irodalmi forrásoknál láttuk.

Plautus és Terentius komédiáiban is megjelent.³⁵ Egy *circumscriptio* keretében felmerülő értékaránytalanság esetén a bíró nem lép közbe, amíg nem áll fenn *dolus*.

MAYER-MALY felteszi a kérdést, miért kötöttek újabb és újabb visszerthes ügyletet, ha tudták, hogy az egyik szerződő fél rosszabbul jár. Valószínű, hogy a szerződő feleknek az adott szolgáltatás más-más szempont szerint volt fontos. A német romanista ismerteti Cicero *De officiis* művében megjelenő – korábban általam is elemzett – kérdést: az eladónak mindent közölni kell-e a vevővel, amit az árurol tud? Itt a rodoszi gabonavételt említi meg és az ezzel kapcsolatos vitát Diogenes és tanítványa, Antipater között. Majd rátér a bankár, Pythius és a lovag, Canius esetére. Végül pedig felvázolja a Scaevoláról szóló történetet.³⁶ GENZMER az áruforgalom természetes velejárójaként tekinti a vételár és az áru objektív értéke közti értékaránytalanságot.³⁷

Azonban a *circumscriptio* csak a vételár kialakulásánál volt megengedett, erre utal az alábbi két forráshely is.

Paulus D. 19, 2, 22, 3 (libro 34 ad edictum)

... *in emendo et vendendo naturaliter concessum est quod pluris sit minoris emere, quod minoris sit pluris vendere et ita invicem se circumscribere* ...

A remekjogász szerint tehát megengedett, hogy kölcsönösen rászédjük egymást az adásvétel során.

Ulpianus D. 4, 4, 16, 4 (libro 11 ad edictum)

Idem Pomponius ait in pretio emptionis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire.

Ulpianus is megerősíti, hogy a szerződő felek adásvételnél rászédhetik egymást.

Fontos megjegyezni, hogy az idézett fragmentumok csak a *pretium* tekintetében tartják megengedhetőnek a másik fél rászédését, erre utal Paulusnál „*quod pluris sit, minoris emere, quod minoris sit, pluris vendere*”, Ulpianusnál pedig az „*in pretio*” kifejezés.³⁸

A korábban tárgyaltak mutatják, hogy Cicero is kijelentette a *De officiis* című művében: az eladónak meg kellett jelölni, azokat a hibákat, amelyekről tudomása volt. Tehát az áru hibáinak elhallgatása tilos volt.³⁹

³⁵ Vö. Plautus: *Mostellaria* III. felv., Terentius: *Phormio* 450-456.

³⁶ Ld. Th. MAYER-MALY: Privatautonomie und Vertragsethik im Digestenrecht, *IURA* 6 (1955), 130. o.

³⁷ Ld. E. GENZMER: Die antiken Grundlagen der Lehre vom gerechten Preis und der laesio enormis, in: *Deutsche Landesreferate zum II. Internationalen Kongress für Rechtsvergleichung im Haag 1937.*, hg. E. Heymann (Berlin – Leipzig 1937), 36. o.

³⁸ Vö. A. WACKE, id. mű, 188. o.

³⁹ Ld. Cic. *De off.* 3, 16, 65.

Az ügyeskedés tehát az eladó szolgáltatása esetén nem volt megengedett, a vevő a vételár megfizetésével joggal várta, hogy teljes értékű árut kapjon. Az *emptor* ezen érdekeinek legfontosabb biztosítéka az eladó kellékszavatossági kötelezettsége volt. Bár az ősi jogban *talis-qualis* adták-vették a dolgokat éppen amilyen állapotban voltak, csupán akkor indíthatott keresetet a vevő, ha *mancipatió*s vételnél a *mancipatió*ban megjelöltnél kisebb volt a telek, ekkor *actio de modo agri*-val élhetett. E keresetet általánosan elfogadott nézet szerint a tankönyvek a kellékszavatossághoz sorolják,⁴⁰ de, ha jobban megvizsgáljuk, az valójában nem kellékhiba esetén volt indítható, hanem az értékarányosság megbomlása miatt. E keresetet ugyanis akkor alkalmazták, ha a *nuncupatió*ban állított mértékkel nem volt megegyező a telek nagysága, ezért a vevő többet fizetett érte. Itt az eladót kétszeres büntetés terheli úgy, mint a *furtum* vagy egy másik deliktum elkövetése esetén. Jelentős változást e kérdésben az *aedilis curulis* ediktumai hoztak, bennük az ún. ediktális hibák kerültek meghatározásra, ezek az áru rejtett hibáit jelentették, amelyeket a vevő kellő gondossággal sem észlelhetett. Az *aedilesi* ediktumok két keresetet biztosítottak a vevő számára rejtett hiba esetén. Az egyik az adásvételtől számított egy éven belül indítható *actio quanti minoris* volt, amelynél a vevő árleszállítás címén visszakövetelhetett a vételárból annyit, amennyivel a kellékhiba miatt az áru értéke csökkent, ezt az összeget egy kettős becslési eljárás során állapították meg. A vételárcsökkentésről a formula ad felvilágosítást: „*quanto ob id vitium minoris erit*” (amennyivel e miatt a hiba miatt kevesebbet ér). A becslési eljárás lefolytatására vonatkozó irányelveket a *praetor* szabta meg. A bíró a perbeli *aestimatio* keretében megbecsüli a hibás dolog értékét és azt, hogy mennyi lenne a hibátlan áru értéke. Majd a két becslés értékének különbsége kerül levonásra a vételárból; a hibával arányos rész visszafizetésére kerül sor. Ellenkező esetben, ha a bíró csak a hibás áru értékét becsülné meg és ezt vonná le a hibátlan dolog értékével megegyezőnek tekintett vételárból, akkor előfordulhatna, hogy a vevő semmit nem kap vissza, amennyiben alacsony üzleti árat alkudott ki.⁴¹

Az eladó feldicsérhette az árut a minél magasabb vételár elérése érdekében, hiszen a vevő számára is adott volt, hogy alulértékelje azt, így szorítva alacsonyabb árra az eladót.

⁴⁰ Ld. pl.: BENEDEK F.: *Római magánjog, Dologi és kötelmi jog* (Pécs 1995²), 174. o., BESSENYŐ A., id. mű, 385. o., FÖLDI A.-HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (Budapest 2011¹⁶), 518. o.

⁴¹ Ld. JAKAB É.: Az árleszállítás mértéke a szavatossági perben, *JK* 9 (2000), 328-332. o.

Florentinus D. 18, 1, 43 pr. (libro 8 institutionum)

Ea quae commendandi causa in venditionibus dicuntur, si palam appareant, venditorem non obligant, veluti si dicat servum speciosum, domum bene aedificatam: at si dixerit hominem litteratum vel artificem, praestare debet: nam hoc ipso pluris vendit.

A kereskedő nem felelt az olyan állításokért, amelyeket ajánlás céljából mondott és felismerhetőek voltak. Azonban az áru rejtett tulajdonságaira vonatkozó kijelentéseiért már helyt kellett állnia.

Arra is lehet példát találni, hogy a vásárrendészeti és vásárbíráskodási feladatokat ellátó *aedilis curulis* ediktumaiban hatósági ármegállapítást tett közzé, ez a gabona és olajkereskedelemtől jelenik meg.⁴² A Julius Caesar idejéből származó *lex Iulia de annona* is mutatja a szabad árképzés hatósági korlátozását. Ez a rendelkezés a gabona árának mesterséges úton való emelését tiltotta meg.⁴³

Meg kell említeni továbbá, hogy a szerződő felek közötti szabad alkufolyamatra, így az ár-érték arányra is nagy hatással volt a bírói ármérséklés lehetősége.

Pomponius D. 18, 1, 16, 1 (libro 9 ad Sabinum) - Paulus eod. 17 (libro 33 ad edictum)

... Nec tamen emptioni obstat si in ea re usus fructus dumtaxat ementis sit: officio tamen iudicis pretium minuetur.

Pomponius szerint, ha valaki egy olyan dolgot vásárolt meg jóhiszeműen, amelyen már haszonélvezete van, akkor is létrejön a vétel. Paulus hozzáteszi, hogy ekkor a *iudex* hivatalból mérsékelheti a vételárat.

Az előző esethez hasonlóan a bíró csökkentheti az árat, ha valaki a saját tulajdonrészéről nem tudva vásárolja meg a közös tulajdonban lévő dolgot.

Pomponius D. 18, 1, 18 pr. (libro 9 ad Sabinum)

Sed si communis ea res emptori cum alio sit, dici debet scisso pretio pro portione pro parte emptionem valere, pro parte non valere.

⁴² Ld. JAKAB É.: *Aediles curules* (Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejlődésére), *AUSz* 40/9 (1991), 131-155. o. 134-135. o.

⁴³ Ulp. D. 48, 12, 2: *Lege Iulia de annona poena statuitur adversus eum, qui contra annonam fecerit sociatatemve coierit, quo annona carior fiat. Eadem lege continetur, ne quis navem nautamve retineat aut dolo malo faciat, quo magis detineatur: et poena viginti aureorum statuitur.*

Amennyiben a vételtárgy a vevő és egy másik fél tulajdonában van, akkor az adásvétel a tulajdoni hányadnak megfelelő véátelárrészig érvényes, a másik részben érvénytelen.

Megállapítható, hogy az ár-érték viszony irreleváns volt, tehát a vételárnak nem kellett az áru objektív értékének megfelelnie, így ebben az értelemben annak igazságossága is megkérdőjelezhető.⁴⁴ A vételár megállapítását a szerződő felekre bízták.⁴⁵ Ez a rugalmas, a szerződő felek számára minimális korlátot állító, a felek ügyeskedését az alkufolyamat természetes velejárójaként elismerő rendszer hosszú évszázadokon keresztül változatlan maradt a római jogban.

2. 2. *Verum pretium*

A *verum pretium* (valóságos ár) kritériuma a pénzbeliség és határozottság mellett a vételár képzésére irányuló korlátok közé tartozott, ez azt jelentette, hogy a vételár nem lehetett színleges.⁴⁶ Azonban ez a kérdéskör nem csak a *venditio nummo uno* („egy sesteriusért való vétel”) esetét foglalja magába. Ha a *merx* értékéhez viszonyítva a *pretium* olyan alacsony volt, hogy ez kizárta a felek visszterhes szerzési szándékát, ezzel az ügylet érvényes létrejöttét is megakadályozta, az ilyen szerződés érvénytelen volt.

A *venditio nummo uno* esetében a vételár oly csekély összeg, ami az áru ellenértékének egy részét sem képezi, így a vételár nem tudja betölteni rendeltetését azt, hogy az áru ellenértékeként szolgáljon, ezért az ilyen ügylet semmis.⁴⁷

A színlelt szerződés is érvénytelen, amikor a felek megállapodtak az áru ellenértékeként szolgáló vételárban, de azt a vevő ténylegesen nem fizette meg.

Paulus D. 18, 1, 55 (libro 2 ad edictum aedilium curulium)

Nuda et imaginaria venditio pro non facta est et ideo nec alienatio eius rei intellegitur.

Paulus is megállapítja, hogy a színlelt szerződést érvénytelennek kell tekinteni, melynek oka a valós szolgáltatás hiánya.

Ulpianus D. 18, 1, 36 (libro 43 ad edictum)

⁴⁴ Vö. J. W. BALDWIN, id. mű, 49-64. o.

⁴⁵ Ld. M. KASER: *Das Römische Privatrecht* I. (München 1975), 388. o.

⁴⁶ A legújabb hazai irodalomban JUSZTINGER foglalkozott a vételár meghatározásával összefüggésben felmerülő kérdésekkel LD. JUSZTINGER J.: A vételár meghatározása és szolgáltatása a konszenzuális adásvétel római jogi forrásaiban (id.), 125-165. o.

⁴⁷ JUSZTINGER J.: A vételár a római jogban: „emptionis substantia ex pretio”, (id.), 119. o.

*Cum in venditione quis pretium rei ponit donationis causa non exacturus,
non videtur vendere.*

Ulpianus szerint, ha a felek megállapítják a vételárat adásvételnél, de az eladó nem követeli azt, akkor ajándékozni akar. Előfordulhat, hogy az *emptor* a megállapított vételárat ténylegesen szolgáltatja a *venditor*nak, de ez az általa kifizetett vételár csak az áru piaci értékének egy részét képezi. Ebben az esetben a *verum pretium* követelményének hiánya miatt nem beszélhetünk egyszerű adásvételről, ekkor ajándékozással vegyes jogügyletről (*negotium mixtum cum donatione*) van szó. Itt az ajándék az ellenértéket meghaladó rész képezi.⁴⁸

Ulpianus D. 18, 1, 38 (libro 7 disputationum)

Si quis donationis causa minoris vendat, venditio valet: totiens enim dicimus in totum venditionem non valere, quotiens universa venditio donationis causa facta est: quotiens vero vilior pretio res donationis causa distrahitur, dubium non est venditionem valere...

Abban az esetben, ha valaki ajándékozás céljából kevesebbet ad el valamit az ügylet érvényesen létrejön. A remekjogász egy másik fragmentumban a konszenzusra vonatkozó nézeteit ismerteti. Mivel az adásvétel a konszenzuálszerződések csoportjába tartozik, így a felek közötti megegyezés hozza létre az ügyletet, amelynek a vételárat is tartalmaznia kell.

Ulpianus D. 18, 1, 9 pr. (libro 28 ad Sabinum)

In venditionibus et emptionibus consensus debere intercedere palam est: ceterum sive in ipsa emptione dissentient sive in pretio sive in quo alio, emptio imperfecta est.

Ulpianus nézete szigorú előírásokat tartalmaz a konszenzus meghatározásához, annak mindenképp tartalmazni kell a vételár mértékét. Ha a felek nézete különböző az érték tekintetében, szintén nincs szó egyezségről. Ha pedig nincs megegyezés a vételár összegét illetően, Ulpianus szerint nem jön létre érvényes adásvételi szerződés.

⁴⁸ Vö. JUSZTINGER J.: *A vételár meghatározása és szolgáltatása a konszenzuális adásvétel római jogi forrásaiban*, PhD-értekezés (Pécs 2012), 128-130. o.

3. A szabad árképzés császári *rescriptum*ok útján történő korlátozása

A III. századtól a birodalmat érintő gazdasági-pénzügyi krízisnek is köszönhető, hogy egyre több császári *rescriptum* foglalkozik a szolgáltatás-ellenszolgáltatás közti értékarányosság kérdésével.

A Római Birodalom válsága idején számos eset fordult elő, amikor az eladó megpróbálta hatálytalanítani a szerződést arra hivatkozva, hogy a vételár túl alacsony volt: ezeket a kérelmeket azonban mind elutasították.⁴⁹

Diocletianus és Maximianus több leirata is tárgyalja e kérdéskört. Ezen *rescriptum*ok egyike sem engedte meg a szerződés felbontását arra hivatkozva, hogy a vételár nem felel meg az áru valós értékének, tehát nem igazságos.

Diocletianus et Maximianus C. 5, 74, 1

Cum proponas curatorem patris tui non interposito praesidis decreto praedium rusticum heredi creditoris seu tutori eius destinasse venumdare eamque venditionem deceptum patrem tuum ratam habuisse, si minore pretio distractum praedium est et inconsulto errore lapsem patrem tuum perperam venditioni consensum dedisse constiterit, non ab re quod praesidis provisione fieri convenit, cuius sollertiae congruum est, si diversa pars bonam fidem non amplectatur, in arbitrio eius ponere, an velit possessionem cum fructibus restituere, ita ut fenebris pecunia cum competentibus usuris restituatur.

A szerződés felbontására, *in integrum restitutióra* - amint azt fentebb Terentius *Phormio* című művében is láttuk⁵⁰ - csak kivételes esetekben kerülhetett sor: fiatal életkor, tévedés, megtévesztés (*dolus malus*), tapasztalatlanság okán. A *dolus malus* tétele úgyszintén megjelent már Cicero korábban elemzett *De officiis* című művében is egy földterület vételéről szóló példa kapcsán.⁵¹ Ha az előbb említett körülmények nem álltak fenn, akkor a szerződés létrejött és csak a szerződő felek a szerződés megszüntetésére irányuló egyező akaratnyilvánításával (*contrarius consensus*) veszítette hatályát; az adásvételi szerződés megszüntetésének ez a módja már Plautus *Mostellaria* című komédiájában is megjelent.

⁴⁹ Ld. H. T. KLAMI: *Laesio Enormis In Roman Law?*, *Labeo* 33 (1987), 48-63.o.

⁵⁰ Ld. Terentius: *Phormio* 450-456.

⁵¹ Ld. Cic. *De off.* 3,14-15,61

Fentiekből is kitűnik, hogy a szerződés felbontásához bizonyos kivételes esetektől eltekintve ugyanúgy a szerződő felek konszenzusára van szükség, mint a szerződés megkötéséhez.⁵²

Diocletianus et Maximianus C. 4, 44, 11, 1

Igitur cum patrem tuum, ut maius comprehenderetur instrumento pretium, quam rei quae distrahebatur esse convenerat, consensisse profitearis, propter hoc solum de circumscriptione frustra quaeritur.

Az idézett *rescriptum* mutatja, hogy az adásvétel akkor is érvényes maradt, ha az eladó apja hozzájárulásával egy meghatározott és okiratban is rögzített vételár ellenében akart eladni valamit, de ennek ellenére azt az írásba foglalást követően alacsonyabb áron értékesítette szóbeli megállapodás alapján.

Diocletianus és Maximianus egy másik leiratában is ez a kérdéskör áll a középpontban.

Diocletianus et Maximianus C. 4, 45, 2, 2

Si vero partem pretii persolvisti, ad ea, quae venditorem oportet ex venditione praestare, magis actionem quam ad pretii quantitatem quam te dedisse significas, habes.

Ez rögzíti, ha a vevő a vételárnak csupán egy részét fizette meg, köteles azt a vételár teljes összegének megfelelően kiegészíteni és helyesebb, ha az eladót perli a szerződésszerű teljesítés érdekében és nem az általa kifizetésre került vételár részletet követeli vissza.

3. 1. *Laesio enormis*

A Codex Justinianusban található két, Diocletianus és Maximianus nevéhez fűződő leirat, melyek lehetővé teszik, az eladó számára a szerződéstől való elállást a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalanságára hivatkozva.

Az első ezek közül 285-ből származik.

⁵² Ld. R. KNÜTEL: *Contrarius consensus* (Köln-Graz 1968), 146. o.

Rem maioris pretii si tu vel pater tuus minoris pretii distraxit, humanum est, ut vel pretium tu restituente emptoribus fundum venditum recipias auctoritate intercedente iudicis, vel, si emptor elegerit, quod deest iusto pretio recipias. Minus autem pretium esse videtur, si nec dimidia pars veri pretii soluta sit.

Az Aurelius Lupushoz szóló *rescriptum* szerint, ha valaki (a császárhoz folyamodó vagy apja) egy nagyobb értékű dolgot alacsonyabb áron adott el, az emberiség kérdése, hogy a vételár visszaadása mellett az eladott telket bírói tekintély közreműködésével visszakapja, vagy ha a vevő azt választaná, kapja meg, ami az igazságos árhoz hiányzik. A vételár kisebbnek tekintendő, ha a valóságos árnak a felét sem fizette meg a vevő.

Ha a szerződéskötéskor kialkudott *pretium* a piaci ár felét sem éri el, akkor az eladó bíró előtt visszakövetelheti az eladott ingatlant a vételár egyidejű visszaszolgáltatása mellett. Azonban a vevőnek választási lehetősége van, hogy a már kifizetett vételárat kiegészítse az áru objektív értékének megfelelő árra, ekkor a szerződés érvényes marad.

A C. 4, 44, 2-ben a „*Rem maioris pretii*” mondatkezdés stilisztikailag helytelen.⁵³ Nem állapítható meg pontosan, hogy ki az eladó, Aurelius Lupus vagy pedig az ő apja. Szintén nehezíti a megértést, hogy a vételár és az eladott dolog kölcsönös visszaszolgáltatása kapcsán még több *emptor*ról beszél, később a nekik adott választási lehetőségekről szólva már csak egy *emptor*t említ. A *rescriptum* a vevő *facultas alternatívájával* kapcsolatban először *iustum pretium*ot említ, majd később *verum pretium* szerepel. A *merx* megjelölése is nehezíti a megértést: a szöveg elején a „*rem*” kifejezés, a végén „*fundum*” található.⁵⁴

A másik *rescriptum* 293-ban született.

Idem AA. et CC. C. 4, 44, 8

Si voluntate tua fundum tuum filius tuus venundedit, dolus ex calliditate atque insidiis emptoris argui debet vel metus mortis vel cruciatus corporis imminens detegi, ne habeatur rata venditio. Hoc enim solum, quod paulo minori pretio fundum venundatum significas, ad rescindendam emptionem invalidum est. Quod videlicet si contractus emptionis atque venditionis cogitasses substantiam et quod emptor viliori comparandi, venditor cariori distrahendi votum gerentes ad hunc contractum accedant vixque post multas contentiones, paulatim venditore de eo quod petierat detrahente, emptore autem huic quod obtulerat addente, ad certum

⁵³ Ld. H. T. KLAMI: *Laesio enormis in Roman law?* (id.), 55. o.

⁵⁴ Ld. H. T. KLAMI: *Laesio enormis in Roman law?* (id.), 55. o.

consentiant pretium, profecto perspiceres neque bonam fidem, quae emptionis atque venditionis conventionem tuetur, pati neque ullam rationem concedere rescindi propter hoc consensu finitum contractum vel statim vel post pretii quantitatis disceptationem: nisi minus dimidia iusti pretii, quod fuerat tempore venditionis, datum est, electione iam emptori praestita servanda.

Az Aurelia Euodia-hoz szóló leirat bevezető része rögzíti, hogy Aurelia fia szülői beleegyezéssel eladta annak birtokát. Az adásvétel érvénytelenítésére komoly okból kerülhet sor: vevő csalárdságából, ravaszkodásából, kényszer, megfélemlítés esetén. Ezek hiányában érvényes az ügylet; az, hogy az ügyleti ár alacsony nem elég alap a felbontáshoz. Azonban a leirat végén az eladónak lehetősége nyílik az adásvételtől való elállásra, ha a kialakult vételár az igazságos ár felét sem éri el a szerződéskötés időpontjában.⁵⁵ A zárómondatban a valóságos ár megjelölést az igazságos ár váltja.

A két *recriptum*-ban megjelenő *laesio ultra dimidium*, középkori elnevezéssel *laesio enormis*⁵⁶ néven ismert jogintézmény az eladónak egyoldalú elállási jogot biztosít az adásvételtől a vevő beleegyezése nélkül, ha az adásvétel tárgya ingatlan és a vételár nem éri el a piaci ár felét sem. Ekkor a vevőnek választási lehetősége (*facultas alternativa*) van, hogy kiegészítse a vételárat az ingatlan piaci értékére.

A feléntúli sérelem tétele csak ingatlanok adásvétele esetén, az eladó érdekében alkalmazható.⁵⁷ Majd Bartolus a *Codex Justinianus*hoz fűzött kommentárjában lehetővé teszi a jogintézmény alkalmazását a vevő érdekében is, valamint ingó dolgok tekintetében is, és azt minden kétoldalú ügyletre kiterjeszti.⁵⁸

A vizsgált jogintézmény kapcsán mindenekelőtt megjegyzendő, hogy annak hitelessége, justinianusi eredetének kérdése a későbbi római jogi irodalomban jelentős viták tárgya volt. Háromféle értelmezés létezik: az egyik szerint a feléntúli sérelem intézménye Justinianus újításának minősül, aki következetesen ugyanebben az értelemben interpolálta a két szöveget, a másik értelmezés Diocletianustól eredezteti a szabályt, amit Justinianus is megőrzött. Legutóbb SIRKS számos tanulmányának központi kérdése a *laesio enormis* volt,

⁵⁵ Ld. R. WESTBROOK, id. mű, 40. o.

⁵⁶ A korábban már hivatkozottakon kívül ld.: L.LANDUCCI: La lesione enorme nella compra e vendita, *AIV* 75 (1915-1916), 1189-1255. o., S. SOLAZZI: L'origine storica della rescissione lesione enorme, *BIDR* 31 (1921), 51-87. o., M. NICOLAU: Les origines de la laesio enormis, *RHD* 15 (1936), 207-208. o., DÖMÖTÖR L.: Észrevételek a laesio enormis és továbbélése kérdéséhez, *AUB* 35 (1995/1996), 45-65. o., P.SCIUTO: Sulla c. d. rescissione per lesione enorme, *Labeo* 46 (2000), 404-433. o., J. D. HARKE: Laesio enormis als error in negotio, *ZSS* 122 (2005), 91-102. o., M. ARMGARDT: Zur Dogmengeschichte der laesio enormis, in: *Inhaltskontrolle im nationalen und Europäischen Privatrecht*, hg. K. Riesenhuber-I. K. Karakostas (Berlin 2009), 3-16. o.

⁵⁷ Ld. J. D. HARKE, id. mű, 102. o.

⁵⁸ Vö. PÓKECZ KOVÁCS A., id. mű, 181. o.

egyik munkájában a leirat utolsó mondatait Diocletianus korát követő módosításként említi.⁵⁹ BRASSLOFF,⁶⁰ ALBERTARIO⁶¹ és SCHEUER⁶² szerint a *laesio enormis* Justinianus vezette be. NOVICKIJ,⁶³ LINGENTHAL,⁶⁴ PENNITZ⁶⁵ e jogintézményt diocletianusi eredetűnek tartották. A szerzők harmadik csoportja – LANDUCCI,⁶⁶ NICOLAU⁶⁷ – elismeri, hogy e jogintézmény már Diocletianus korában is létezett, de csak a *fiscus*nak engedte meg az adásvétel felbontását a vételár csekély összege miatt, majd Justinianus szélesítette ki alkalmazását. Tehát a leiratok diocletianusi eredetét elismerik, de mégis interpolálnak tarják ezeket.

Ha valaki azt feltételezi, hogy a *laesio enormis* bevezetésének háttérében gazdasági és társadalmi nehézségek álltak és összehasonlítja Diocletianust és Justinianust, mint a szabály lehetséges szerzőit, az eredmény nyilvánvalóan a korábbi császár felé lendíti a mérleget. Diocletianus célja volt, hogy stabilizálja az árakat és a pénz értékét. Jól ismert árrendelete azonban kevés sikerrel járt. Justinianusnak nem kellett olyan jelentős társadalmi és gazdasági problémákkal szembenéznie, mint Diocletianusnak. Az infláció nem jelentett különösebb nehézséget. Ha ezt a tényt nézzük, Diocletianust kell elfogadnunk a *laesio enormis* megalkotójának. A felértékelési sérelem szabálya válságjogi intézmény. HAMZA a Diocletianus-féle gazdaságpolitika szükségszerű következményeként említi.⁶⁸

Ahhoz a kérdéshez, hogy a *laesio enormis* miért csak az eladót védte BENEDEK a következő megjegyzést fűzi: gazdasági krízishelyzet készíthet egy ingatlan gyors, áron aluli eladására, előnytelen vételre azonban nem.⁶⁹

A *laesio enormis* szabálya objektív alapon határozza meg alkalmazásának feltételeit. A „*dimidia pars*” kritériumának magyarázatára eltérő álláspontokat találunk.

GENZMER véleménye szerint a *laesio enormis* intézménye justinianusi újításnak minősül, ami nem más, mint egy ötvenszázalékos kompromisszum a klasszikus római jog alkuszabadsága és a kiszolgáltatott fél védelmében alkalmazott, az áru piaci értékével megegyező igazságos ár (*iustum pretium*) keresztény teóriája között.⁷⁰

⁵⁹ Vö. A. J. B. SIRKS: *Laesio enormis* again (id.), 469. o.

⁶⁰ Vö. S. BRASSLOFF, id. mű, 261-272. o.

⁶¹ Ld. E. ALBERTARIO: *Iustum pretium e iusta aestimatio*, in: *Studi di diritto Romano III* (Milano 1936), 403-424. o.

⁶² Vö. H. SCHEUER, id. mű, 82. o.

⁶³ Vö. I. PERETYERSZKIJ-I. NOVICKIJ: *Római magánjog* [Rimskoe csasztnoe pravo, ford.: Benkő Gy.] (Budapest 1951), 295-296. o.

⁶⁴ Ld. E. Z. V. LINGENTHAL, id. mű, 49-60. o.

⁶⁵ Vö. M. PENNITZ, id. mű, 575-591. o.

⁶⁶ Ld. L. LANDUCCI, id. mű, 1194-1204. o.

⁶⁷ Vö. M. NICOLAU, id. mű, 207-208. o.

⁶⁸ Vö. HAMZA G.: *Gazdaság és jog kapcsolata a császárkori római birodalomban*, *JT* (1995), 413. o.

⁶⁹ Ld. BENEDEK F., id. mű, 172. o.

⁷⁰ Vö. E. GENZMER: *Die antiken Grundlagen der Lehre vom Gerechten Preis und der laesio enormis*, *ZfaiP* 11 (1937), 55-59. o.

SIRKS szerint a kritériumot a keleti jogi iskolában állították fel. C. 4, 44, 6-ra is hivatkozik – egy dolog értékének a fele és dupluma tekintetében – ahol az eladónak akkor sem sikerül érvényteleníteni a szerződést, ha visszafizette volna a vételár dupláját a vevőnek.⁷¹

Paulus D. 18, 1, 57 pr.

Domum emi, cum eam et ego et venditor combustam ignoraremus. Nerva Sabinus Cassius nihil venisse, quamvis area maneat, pecuniamque solutam condici passe aniunt. Sed si pars domus maneret, Neratius ait hac quaestione multum interesse, quanta pars domus incendio consumpta permaneat, ut, si quidem amplior domus pars exusta est, non compellatur emptor perficere emptionem, sed etiam quod forte solutum ab eo est repetet: sin vero vel dimidia pars vel minor quam dimidia exusta fuerit, tunc coartandus est emptor venditionem adimplere aestimatione viri boni arbitrato habita, ut, quod ex pretio propter incendium decrescere fuerit inventum, ab huius praestatione liberetur.

Az idézett fragmentumban Paulus arról számol be, hogy egy ház a szerződéskötés előtt leégett anélkül, hogy a feleknek erről tudomása lenne. Ha az egész épület megsemmisült, akkor az adásvétel nem jött létre, a kifizetett vételárat a vevő *condictió*val visszaperelheti. Ha a tűz csak a ház egy részét pusztította el, akkor meg kell vizsgálni, hogy a nagyobbik vagy kisebbik rész maradt épen. Amennyiben a nagyobb rész égett el, akkor az *emptor*t nem lehet kötelezni a szerződés teljesítésére, a kifizetett vételárat *condictió*val visszakövetelheti. Abban az esetben, ha az épületnek legalább fele megmaradt, akkor a vevőt lehet kényszeríteni a teljesítésre. Azonban a tűzvész okozta értékcsökkenés- a *vir bonus* becslése alapján- levonásra kerül a vételárból.

Ugyan megjelenik ebben a szövegben a „*dimidia pars*” kritériuma, de dogmatikailag elkülönül a *laesio enormis*től, hiszen itt nem egy – az eladó érdekében történő – érvényes szerződés felbontásáról van szó.

A fent hivatkozott szövegben Paulus egy teljesen lehetetlen vagy részlegesen lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződésről számol be, attól függően, hogy az egész ház vagy csak annak egy része, illetve mekkora része égett le.⁷²

⁷¹ Ld. A. J. B. SIRKS: Diocletian's Option for the Buyer in Case of Rescission of a Sale (id.), 46. o.

⁷² Vö. BÁN D.: Contractus impossibilis – a lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződés a római magánjogban. *JK* 65/7-8 (2010), 365-368. o.

A *laesio enormis* dogmatikai konstrukciója épp úgy, mint e jogintézmény eredete, régóta megosztotta a romanistákat. PENNITZ a *Digestából* említ a felértúli sérelem intézményéhez kapcsolódó klasszikus kori párhuzamot. SIRKS⁷³ és PENNITZ⁷⁴ a felértúli sérelem szabályában az *in integrum restitutio*ra lát lehetőséget.⁷⁵ HARKE szintén az eredeti állapot helyreállításának jogorvoslatát látja e jogintézményben.⁷⁶

SIKLÓSI a feltűnő értékkülönbséget érvénytelenségi oknak, az eladó eredeti állapot helyreállítására irányuló kérelmét a szerződés megtámadásának, a vevő vételár-kiegészítését az érvénytelenség orvoslásának tekinti.⁷⁷ A Diocletianus császártól származó *rescriptum*ban (C. 4, 44, 8) megjelenő „*rescindere*” ígét az adásvétel megtámadhatóságának bizonyítékeként értelmezi.⁷⁸

3. 2. *Edictum de pretiis rerum venalium*

A III. században jelentkező válság jele az infláció és az áremelkedés volt, ezért elkerülhetetlenné vált a pénzreform. Egy olyan fizetőeszközzel volt szükség, amely be tudta tölteni funkcióját. A Diocletianus által 301-ben kiadott *Edictum de pretiis rerum venalium*⁷⁹ volt az árképzésbe való központi beavatkozás legszembetűnőbb megnyilvánulása. Egy átfogó reformkoncepció részét képezte a pénzreformmal együtt.⁸⁰ Meghatározta számos termék maximális árát, egyes esetekben a munkabérek legfelső értékét is megállapította. A felállított szabályok túllépését komoly szankcióval illette, akár halálbüntetést is elrendelt.⁸¹ Azonban azon szerződéseket, amelyek megszegték a rendeletet nem tekintette érvénytelennek.⁸²

Míg a *laesio enormis* az eladót védte, az *Edictum de pretiis rerum venalium* a vevőt részesítette védelemben a hátrányos következményekkel szemben. E rendelet a gazdasági

⁷³ Ld. A. J. B. SIRKS: Diocletian's Option for the Buyer in Case of Rescission of a Sale, A Reply to Klami (id.), 44-47. o.

⁷⁴ Vö. M. PENNITZ: Zur Anfechtung wegen laesio enormis im römischen Recht (id.), 587. o.

⁷⁵ Ld. M. KASER: Zur in integrum restitutio, besonders wegen metus und dolus, ZSS 94 (1977), 154-155. o.

⁷⁶ Vö. J. D. HARKE, id. mű, 99-101. o.

⁷⁷ Ld. SIKLÓSI I.: Az érvénytelenségi ok kiküszöbölésének néhány kérdése a római jogban és annak továbbélése során AUB 42 (2005), 65-100. o.

⁷⁸ Vö. SIKLÓSI I.: A jogügyleti érvénytelenség néhány kérdése a római jogban, különös tekintettel a civiljogi és a praetori jogi érvénytelenség distinkciójára, valamint a „megtámadhatóság” problémájára AUB 47 (2010), 104-105. o.

⁷⁹ A rendelethez kapcsolódó irodalomból ld. pl.: H. BRANDT: Erneute Überlegungen zum Preisedikt Diokletians, in: *Diokletian und die Tetrarchie*, hg. A. Demandt – A. Goltz – H. Schlange-Schöningen (Berlin 2004), 47-55. o., B. SALWAY: *Mancipium rusticum sive urbanum. The Slave Chapter of Diocletian's Edict on Maximum Prices*, in: *By the sweat of your brow: Roman slavery in its socio-economic setting* [Bulletin of the Institute of Classical Studies Supplements 109], ed. U. Roth (London 2010), 1-20. o.

⁸⁰ Ld. HAMZA G.: Gazdaság és jog kapcsolata a császárkori római birodalomban (id.), 412. o.

⁸¹ Vö. S. CORCORAN: *The empire of the tetrarchs. Imperial pronouncements and government, AD 284-324* (New York 2000²), 232. o.

⁸² Vö. M. KASER: *Das römische Privatrecht II* (München 1975²), 389. o.

adottságokat figyelembe sem vette, negatív gazdasági, társadalmi hatása volt.⁸³ Az ármaximáló rendelet nem csak a gazdasági krízis enyhítését nem tudta megvalósítani - amely a szabályozás célja volt⁸⁴ - hanem e mellett még számos bajt is okozott. Kudarcnak a császár és a politikai rendszer bukásában is jelentős szerepe volt.⁸⁵

A rendelet hatálya formálisan az egész birodalomra kiterjedt, de ténylegesen csak a Diocletianusnak közvetlenül alárendelt provinciákban valósult meg, idejét tekintve öt évig volt hatályban.⁸⁶

A *pretium* - ami az adásvétel egyik lényeges alkatrésze - akkor tudta betölteni funkcióját (az áru tényleges ellenértékeként szolgáljon), ha a szerződő feleknek megfelelő szabadságot biztosítottak és lehetővé tették a kölcsönös alku folyamat létrejöttét jogi garanciák mellett. Mindezt az árszabályozó rendelet nem engedte meg. A felek magánautonómiájába történő központi beavatkozás csak korlátok között érvényesülhet.

4. Összegzés

Az igazságos ár (*iustum pretium*) és a felértúli sérelem intézményének római jogi forrásait áttekintve megállapítható, hogy a klasszikus római jogban a vétel során a korlátlan szerződési szabadság elve érvényesült, a vételár megállapítása szabad alku tárgyát képezte. Tehát a gazdasági érdekeiket a felek egymással szemben korlátlanul érvényesíteni tudták. A klasszikus elvek az ár-érték ekvivalenciát irrelevánsnak tartották. Ekkor még nem hoztak létre központi korlátozásokat a vételárra vonatkozólag.

A *circumscripti*ót is az adásvétel természetes velejárójának tekintették, egyetlen korlátja a *bona fides* volt.

A klasszikus kori jogászok ugyan még a szabad alku elvét hirdették, de már a *bona fides* elvéből levont általános nézeteknek köszönhetően felismerték, hogy a szerződő felek eltérő gazdasági érdeke miatt szükség van jogi garanciákra.

Majd a III. század végén a gazdasági krízis következményeként is megjelent a *laesio enormis* tétele, amely eredetileg az eladó szemszögéből hátrányos alku orvoslása volt. Kezdetben a felértúli sérelem jogintézménye az eladó védelmében volt érvényesíthető, akkor, ha az adásvétel tárgya ingatlan volt.

⁸³ Ld. BESSENYŐ A., id. mű, 379. o.

⁸⁴ Ld. M. KASER: Das römische Privatrecht II (id.), 388. o.

⁸⁵ Vö. S. LAUFFER: *Diokletians Preisedikt* (Berlin 1971), 1. o., Vö. BESSENYŐ A., id. mű, 379. o.

⁸⁶ Ld. A. WACKE, id. mű, 192. o.

Középkori fejlemény volt a *laesio enormis* ingó dolgokra történő kiterjesztése és a vevő érdekében is alkalmazhatóvá tétele.⁸⁷ Ekkor fogalmazódott meg a *iustum pretium* kívánalma a kanonisták számára.⁸⁸ Később minden visszerthes szerződésre alkalmazták ezt a szabályt, amely tiltotta a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közti nagyfokú eltérést.⁸⁹

A *Codex Justinianus*ban megjelenő két *rescriptum* fontos lépés volt a szerződési szabadság és a gyengébb, kiszolgáltatottabb fél érdekében alkalmazott méltányosság közti egyensúly megtalálása felé. Ha a vételár a piaci ár felénél alacsonyabb, akkor a másik fél által nyújtott szolgáltatás visszaszolgáltatása mellett követelheti a szerződés megszüntetését. A vevőnek ekkor lehetősége van a vételárat az ingatlan teljes piaci értékére kiegészíteni, ha nem akarja a szerződés megszűnését.

Diocletianus ármaximáló rendelete (*Edictum de pretiis rerum venalium*) és ennek negatív hatásai mutatják, hogy az árképzésbe történő hatósági beavatkozás nem lehet korlátlan, bizonyos határokat fel kell állítani ezzel szemben.

⁸⁷ Ld. J. W. BALDWIN, id. mű, 92. o.

⁸⁸ Vö. J. W. BALDWIN, id. mű, 41-58. o.

⁸⁹ Ld. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition* (Cape Town 1992), 264-267. o.

Zárókövetkeztetések

A dolgozat két fejezetben tárgyalta az ár-érték ekvivalenciát és az ezzel összefüggésben felmerülő kérdéseket. A vizsgálódás során elsősorban arra kívántam rámutatni, hogy a jogi források mellett számos irodalmi mű is központi kérdésként foglalkozik e témakörrel.

Az első fejezet az irodalmi források alapján tekintette át az értékarányosság kérdéskörét. Ezek a művek bár nem kívántak jogi hatást közvetíteni, mégis fontos jogi következtetéseket vonhatunk le belőlük, ezért indokoltnak láttam ezek vizsgálatát is. Plautus, Terentius és Cicero sem tett említést a *iustum pretium* fogalmáról, azonban műveikből mégis jogi következtetéseket vonhattunk le. Plautus *Mostellaria* című komédiájában megjelenő nézet szerint a szerződés felbontására csak a felek egyező akaratnyilvánításával kerülhetett sor. Az *aequitast* elutasította, továbbá nem engedte meg az adásvétel érvénytelenítését arra hivatkozva sem, hogy a szolgáltatás-ellenszolgáltatás között nagyfokú értékkülönbség állt fenn. Terentius *Phormio* című vígjátékának témája ugyan nem kapcsolódik szorosan a dolgozatom tárgyához, azonban az ott megjelenő jogi megoldás mégis alkalmazható lehet adásvételnél is, ha az értékarányosság megbomlik. Ebben a műben az *in integrum restitutio* mint jogkövetkezmény jelent meg. Cicero a *De officiis* című művében az igazságosság vizsgálatát állította a középpontba. Ennek igényét példák segítségével hangsúlyozza. Jogi vitában mutatta be e téma kapcsán felmerülő kérdéseket, itt mindig két egymással szemben álló nézet jelent meg. A rodoszi gabonavételről szóló szövegrész áttekintése során megállapítható, hogy az eladó a tájékoztatási kötelezettségének kétféleképpen tehet eleget, mégpedig jogi vagy erkölcsi alapon. Ha a jogi utat választja, akkor csak a polgárjog által előírtak szerint köteles közölni a tényeket a vevővel. Erkölcsi alapon történő tájékoztatás esetén minden tény fel kell tárnia, még, akkor is, ha ezzel a saját üzleti lehetőségeit jelentős mértékben rontja. A földterület vételéről szóló eset kapcsán a *dolus malus* tételének legnevezetesebb példáját ismerhettük meg, ahol az eladó hamis tények állításával bírta rá a vevőt a magas vételár megfizetésére. Leszögezhetjük, hogy az akkori jogrend szerint az eladó nem járt el törvénytelenül, magatartása csak erkölcsileg kifogásolható. A Scaevoláról szóló történet a jog és a filozófia közös kapcsolatára mutatott rá. A *De re publica* harmadik könyvéből Karneades nézetét ismerhettük meg a *vir bonus* fogalmáról, értelmezése szerint egy olyan személyről van szó, aki üzleti magatartása során a saját érdekei szerint cselekszik.

A második fejezetben a jogi forrásokat vizsgáltam. Ezek alapján megállapítható, hogy a klasszikus római jogban a korlátlan szerződési szabadság elve érvényesült. Az árképzés korlátai között csupán a pénzbeliség és határozottság követelménye

szerepelt. A *pretium*ra vonatkozó előírások között szerepelt a *verum pretium* előírása, amely nem egyszerűsíthető le a *venditio nummo uno* („egy sestertiusért való vétel”) esetkörére. A kapcsolódó fragmentumok vizsgálata után leszögezhető, hogy az adásvételnél a felek visszterhes szerzési szándékának fenn kell állnia. Ha az áru és a vételár közti értékkülönbség olyan jelentős, hogy ez a felek visszterhes szerzési szándékát kizárja, akkor az adásvétel érvénytelen. A másik szerződő fél rászédését az adásvétel természetes velejárójának tekintő fragmentumok rámutatnak, hogy a felek ügyeskedéseinek egyetlen korlátja volt csupán: az adásvétel felett örökdő *bona fides*. Ez azonban csak az alkufolyamat során volt megengedett, az áru szolgáltatásánál tilos volt. Ennek védelmére alakult ki hosszú évszázadok alatt a kellékszavatosság intézménye. Az *actio de modo agri* áttekintése során megállapítható, hogy bár a tankönyvek a kellékszavatossághoz sorolják, de valójában nem kellékhiba miatt volt indítható, hanem az értékarányosság megbomlása esetén. Már a klasszikus kori jogászok is felismerték, hogy szükség van bizonyos jogi garanciákra. A klasszikus jogelveket tükröző császári *rescriptumok* mutatták, hogy a gazdasági érdekek érvényesülésének szabad utat engedő, rugalmas rendszer évszázadokon keresztül változatlan maradt a római jogban. Majd a III. században jelent meg a *laesio enormis* szabálya, amely csak egyes esetekben, meghatározott feltételek mellett volt alkalmazható: az eladó védelmében ingatlanok adásvétele esetén. Diocletianus ármaximáló rendeletét (*Edictum de pretiis rerum venalium*) áttekintve leszögezhetjük, hogy ugyan szükséges a szolgáltatás-ellenszolgáltatás közti nagyfokú értéktérés kiküszöbölése, de ennek során figyelembe kell venni a mindenkori gazdasági viszonyokat, társadalmi érdekeket.

Szakirodalmi rövidítések

AIV	Atti Istituto Venezia
AnnUB	Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae
AUB	Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae
AUSz	Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica
BIDR	Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano « Vittorio Scialoja »
IURA	Iura. Rivista internazionale di diritto romano e antico
JK	Jogtudományi Közlöny
JT	Jogtörténeti Tanulmányok
Labeo	Labeo. Rassegna di diritto romano
PhDT	PhD Tanulmányok, PTE-ÁJK Doktori Iskolája, Pécs
PublInst	Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis
PUM	Publicationes Universitatis Miskolcensis. Series Iuridica et Politica
RHD	Revue historique de droit français et étranger
RIDA	Revue internationale des droits de l'antiquité
SUP	Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs
TR	Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis
ZfVgIRW	Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft
ZfaiP	Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
ZSS	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung

Forrásmutató

I. Jogi források

Gaii Institutionum commentarii

3, 140

3, 141

Corpus Iuris Civilis

Digesta Iustiniani

4, 4, 16, 4

18, 1, 9 pr.

18, 1, 16, 1

18, 1, 18

18, 1, 36

18, 1, 38

18, 1, 43 pr.

18, 1, 55

18, 1, 57 pr.

18, 1, 71

19, 2, 22, 3

48, 12, 2

Codex Iustinianus

4, 44, 2

4, 44, 8

4, 44, 11, 1

4, 45, 2, 2

5, 74, 1

II. Nem jogi források

Cicero, M. Tullius

De officiis

3, 12, 49 - 13,5 3

3, 14 - 15, 61

3, 15, 62 - 64

3, 16, 65

De re publica

3, 19, 29

Plautus

Mostellaria

III. 3, 797-802

Terentius

Phormio

II. 4, 450-456

Felhasznált irodalom

1. ADAMIK Tamás: *Római irodalom. A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig* (Pozsony 2009)
2. ALBRECHT, Michael von: *Geschichte der römischen Literatur* (Bern 1992),
3. ALBERTARIO, Emilio: *Iustum pretium e iusta aestimatio*, in: *Studi di diritto Romano III* (Milano 1936), 401-424. o.
4. ARMGARDT, Matthias: *Zur Dogmengeschichte der laesio enormis*, in: *Inhaltskontrolle im nationalen und Europäischen Privatrecht*, hg. K. Riesenhuber-I. K. Karakostas (Berlin 2009), 3-16. o.
5. BALDWIN, John W. : *The Medieval Theories of the Just Price. Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries* (Philadelphia 1959)
6. BÁN Dániel: *Contractus impossibilis – a lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződés a római magánjogban. JK 65/7-8 (2010), 364-375. o.*
7. BENEDEK Ferenc: *Római magánjog, Dologi és kötelmi jog* (Pécs 1995²)
8. BESSENYŐ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (Budapest-Pécs 2010⁴)
9. BRANDT, Hartwin: *Erneute Überlegungen zum Preisedikt Diokletians*, in: *Diokletian und die Tetrarchie*, hg. A. Demandt – A. Goltz – H. Schlange-Schöningen (Berlin 2004), 47-55. o.
10. BRASSLOFF, Stephan: *Zur Lehre von der laesio enormis im byzantinischen Recht, ZfVgIRW 28 (1912), 261-272. o.*
11. CORCORAN, Simon: *The empire of the tetrarchs. Imperial pronouncements and government, AD 284-324* (New York 2000²)
12. DEVECSERI Gábor (ford.): *Plautus, Mostellaria* (Budapest 1977)
13. DEVECSERI Gábor (ford.): *Terentius, Phormio* (Budapest 1977)
14. DÉR Katalin: *Plautus világa.* (Budapest 1989)
15. DÉR Katalin: *Vidularia. Antik Tanulmányok 33 (1987-88), 115-128. o.*
16. DÖMÖTÖR László: *Észrevételek a laesio enormis és továbbélése kérdéséhez, AUB 35 (1995/1996), 45-65. o.*
17. FÖLDI András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig [PublInst 9]* (Budapest 2001)

18. FÖLDI András: Az „objektív jóhiszeműség” olvasatai a padovai bona fides-konferencia tükrében, *AUB* 42 (2005), 223-237. o.
19. FÖLDI András: Remarks on the notion of „bona fides” *AnnuB* 48 (2007), 53-72. o.
20. FÖLDI András: Újabb észrevételek a bona fides dualizmusának kérdéséről *AUB* 47 (2007), 123-143. o.
21. FÖLDI András-HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei* (Budapest 2011¹⁶)
22. GENZMER, Erich: Die antiken Grundlagen der Lehre vom gerechten Preis und der laesio enormis, in: *Deutsche Landesreferate zum II. Internationalen Kongress für Rechtsvergleichung im Haag 1937.*, hg. E. Heymann (Berlin — Leipzig 1937), 25-64. o.
23. GÖTTLICHER, Doris Regine: *Auf der Suche nach dem gerechten Preis. Vertragsgerechtigkeit und humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts* (Göttingen 2004)
24. HACKL, Karl: Zu den Wurzeln der Anfechtung wegen laesio enormis, *ZSS* 98 (1981), 147-161. o.
25. HAMZA Gábor: Gazdaság és jog kapcsolata a császárkori római birodalomban, *JK* (1995), 412-417. o.
26. HARKE, Jan Dirk: Laesio enormis als error in negotio, *ZSS* 122 (2005), 91-102. o.
27. HAVAS László — KISS Sebestyén (szerk.): *Uralkodó és polgár antik tükrökben I.[Agatha XXI]* (Debrecen 2007)
28. JAKAB Éva: Aediles curules (Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejlődésére), *AUSz* 40/9 (1991), 131-155. o.
29. JAKAB Éva: Az árleszállítás mértéke a szavatossági perben, *JK* 9 (2000), 325-333. o.
30. JAKAB Éva: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (Budapest 2011)
31. JUSZTINGER János: Ármeghatározás a római adásvételnél, *PhDT* 7 (2008), 135-152. o.
32. JUSZTINGER János: A vételár a római jogban: „emptiois substantia ex pretio”, *Jura* 11/1 (2005), 114-129. o.
33. JUSZTINGER János: *A vételár meghatározása és szolgáltatása a konszenzuális adásvétel római jogi forrásaiban*, PhD-értekezés (Pécs 2012)

34. JUSZTINGER János: Az árképzés korlátai a római adásvételnél, *PUM* 23/1 (2005), 49-64. o.
35. JUSZTINGER János: Észrevételek a feléntúli sérelem római jogi forrásaihoz (CJ. 4. 44. 2, CJ. 4. 44. 8), *PhDT* 9 (2010), 343-367. o.
36. JUSZTINGER János: The principle of laesio enormis in sale and purchase contracts in Roman law, in: *Essays of Faculty of Law University of Pécs, Yearbook of 2011* [SUP 9], szerk.: Balogh Zs. (Pécs 2011), 107-123. o.
37. KALB, Herbert: *Laesio enormis im gelehrten Recht – kanonistische Studien zur Läsionanfechtung* (Wien 1992)
38. KASER, Max: *Das Römische Privatrecht I* (München 1971 ²)
39. KASER, Max: *Das Römische Privatrecht II* (München 1975 ²)
40. KASER, Max: Zur in integrum restitutio, besonders wegen metus und dolus, *ZSS* 94 (1977), 101-183. o.
41. KLAMI, Hannu Tapani: Laesio Enormis In Roman Law?, *Labeo* 33 (1987), 48-63. o.
42. KLAMI, Hannu Tapani: Roman law and Hardship. Law and the Socio-Economic Crisis in the Later Roman Empire, *Oikeustiede-Jurisprudentia* XX (1987)
43. KNÜTEL, Rolf: *Contrarius consensus* (Köln-Graz 1968)
44. LANDUCCI, Lando: La lesione enorme nella compra e vendita, *AIV* 75 (1915-1916), 1189-1255. o.
45. LAUFFER, Siegfried: *Diokletians Preisedikt* (Berlin 1971)
46. LINGENTHAL, Eduard Zachariae von: Zur Lehre von der laesio enormis, *ZSS* 4 (1883), 49-60. o.
47. MARÓTI Egon (ford.): P. Terenti Afri Phormio. Latinul és magyarul (Budapest 1961), 103. o.
48. MAYER-MALY, Theo: Privatautonomie und Vertragsethik im Digestenrecht, *Iura* 6 (1955), 128-138. o.
49. MOLNÁR Imre: *A római magánjog felelősségi rendje* (Szeged 1993)
50. NICOLAU, Mathieu: Les origines de la laesio enormis, *RHD* 15 (1936), 207-208. o.
51. NÓTÁRI Tamás (ford.): *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei* (Szeged 2010)
52. PENNITZ, Martin: Zur Anfechtung wegen laesio enormis im römischen Recht, in: *Iurisprudentia universalis-Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 70.*

- Geburtstag*, hg. M. Schermaier-M. Rainer-L. Winkel (Köln-Weimar-Wien 2002), 575-591. o.
53. PERETYERSZKIJ, Ivan – NOVICKIJ, Ivan: *Római magánjog* [Rimskoe csasztnoe pravo, ford.: Benkő Gy.] (Budapest 1951)
 54. PLATSCHEK, Johannes: Bemerkungen zur Datierung der *laesio enormis*, *ZSS* 128 (2011), 406-409. o.
 55. PÓKECZ KOVÁCS Attila: A *laesio enormis* és továbbélése a modern polgári törvénykönyvekben, *JK* 5 (2000), 177-185. o.
 56. SALWAY, Benet: *Mancipium rusticum sive urbanum. The Slave Chapter of Diocletian's Edict on Maximum Prices*, in: *By the sweat of your brow: Roman slavery in its socio-economic setting* [Bulletin of the Institute of Classical Studies Supplements 109], ed. U. Roth (London 2010), 1-20. o.
 57. SCHEUER, Hans: Die *laesio enormis* im römischen und im modernen Recht, *ZfVgIRW* 47 (1933), 77-117. o.
 58. SCIUTO, Patrizia: Sulla c. d. rescissione per lesione enorme, *Labeo* 46 (2000), 404-433. o.
 59. SIKLÓSI Iván: A jogügyleti érvénytelenség néhány kérdése a római jogban, különös tekintettel a *viviljogi* és a *praetori jogi* érvénytelenség distinkciójára, valamint a „megtámadhatóság” problémájára *AUB* 47 (2010), 79-117. o.
 60. SIKLÓSI Iván: Az érvénytelenségi ok kiküszöbölésének néhány kérdése a római jogban és annak továbbélése során *AUB* 42 (2005), 65-100. o.
 61. SIRKS, Adrian Johan Boudewijn: Diocletian's Option for the Buyer in Case of Rescission of a Sale, A Reply to Klami, *TR* 60 (1992), 39-47. o.
 62. SIRKS, Adrian Johan Boudewijn: *Laesio enormis* again, *RIDA* 54 (2007), 461-469. o.
 63. SIRKS, Adrian Johan Boudewijn: *Laesio enormis* und die Auflösung fiskalischer Verkäufe, *ZSS* 112 (1995), 411-422. o.
 64. SOLAZZI, Siro: L'origine storica della rescissione lesione enorme, *BIDR* 31 (1921), 51-87. o.
 65. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: Cicero. *Klasszikus arcképek* 8. (Budapest 1964)
 66. VISKY Károly: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen* (Bonn-Budapest 1983)
 67. WACKE, Andreas: Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List, *ZSS* 94 (1977), 184-246. o.

68. WESTBROOK, Raymond: The Origin of Laesio Enormis, *RIDA* 55 (2008), 39-52.
o.
69. ZIMMERMANN, Reinhard: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition* (Cape Town 1992)